

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ**

**Роман - герман филологияси факультети
Немис филологияси кафедраси**

БИТИРУВ МАЛАКА ИШИ

**Мавзу: Бадиий таржимада миллий колоритнинг инъикоси
(А.Қодирийнинг ”Ўтган кунлар” романи мисолида)**

Бажарди: 4- курс талабаси Дилшода Примова

Илмий раҳбар: доц. Н. Элмуродов

**БМИ кафедранинг 2014 йил
майдаги бўлиб ўтган
йиғилишининг _ - сон баённомаси
билан ҳимояга тавсия этилди.**

Кафедра мудири :

доц. М.Бегматов

САМАРҚАНД – 2014 йил

Мундарижа

Кириш.....	3
I. БОБ. БАДИИЙ ТАРЖИМАДА МИЛЛИЙ МЕНТАЛИТЕТ ТАЛҚИНИ.....	7
1.1. Бевоситами ёки билвоситами?.....	7
1.2. Бадий таржимада урф-одат ва ахлоқий муносабатларнинг акс этиши.....	20
1.3. Иззат ва эҳтиром масаласи.....	25
1.4. Реалиялар таржимаси.....	34
1.5. Биринчи боб бўйича хулосалар.....	42
II. БОБ. БАДИИЙ ТАРЖИМАДА ФБ ТАРЖИМАСИ.....	43
2.1. Мақол, матал ва идиомалар таржимаси.....	43
2.2. Иккинчи боб бўйича хулоса.....	50
ХУЛОСА.....	52
АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	55

Кириш

Битирув малакавий ишининг долзарблиги. Маълумки, бирор бир миллат ёки элат ўз “қобиғи”да ривож топган эмас. Бўлса ҳам, бу диалектик қонуниятга зид бўлган бўлар эди. Ҳозирги глобаллашув даврида бирор бир давлатни ижтимоий, маданий, сиёсий ва адабий алоқаларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Бу алоқаларнинг амалий жиҳатдан ривож топиб, такомиллашувида бадиий таржима асосий рол ўйнайди. Таниқли таржимашунос Ғ.Т. Саломов бадиий таржимани “Дўстлик кўприги”га қиёс қилганда нақадар ҳақ эканлигини гувоҳи бўлишимиз мумкин. Зеро, бадиий таржима ”дўстлик кўприги”ни боғловчи асосий риштадир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ўзининг “Юксак маънавият-енгилмас куч” асарида ўзбек маданияти, адабиёти ва бадиий таржима ҳақида ажойиб фикрларни келтирган. Хусусан, “ўзбек” номини, ўзбек илм-фани ва маданияти, бир сўз билан айтганда, халқимизнинг юксак салоҳияти, уни қандай ишларга қодир эканлигини дунёга намойиш қилишда юртимиз заминидан етишиб чиққан юзлаб улуг зотлар фидоийлик намуналарини кўрсатиб келган. Бундай инсонлар диёримизда ҳозир ҳам кўплаб топилади ва бундан кейин ҳам уларнинг сафлари кенгайиб бораверади. Ҳамма гап ана шундай инсонларга ҳайрихоҳлик билан муносабатда бўлиш, уларни қўллаб - қувватлашда. Агар биз мамлакатимизнинг қайси шаҳар ёки қишлоғида бўлмасин, йилт этган истеъдод учқунини кўрганда, ҳаммамиз уни ўз вақтида пайқаб, ардоқлаб, парвона бўлиб, унга йўл очиб берсак, барча саъй-ҳаракат ва интилишларимизни ана шундай олижаноб мақсадга қаратсак, мухтасар айтганда, ҳасад қилиб эмас, ҳавас қилиб яшашни ҳаётимиз қоидасига айлантирсак, ҳеч шубҳасиз, биз миллий тараққиёт бобида янада юксак марраларни эгаллашга эриша оламиз”.(1:122)

“Инсонни унинг маънавий оламини кашф этадиган яна бир қудратли восита борки, у ҳам бўлса, сўз санъати, яъни адабиётдир. Адабиётни

инсоншунослик деб, шоир ва ёзувчиларни эса инсон руҳининг муҳандислари деб таърифланиши бежиз эмас, албатта”.(1:136)

“Илгари ўзбек адабиётининг намуналарини бошқа тилларга таржима қилиш асосан учинчи тил , яъни рус тили орқали амалга оширилар эди. Бу борада қилинган ишларни муносиб баҳолаган ҳолда, эндиликда адабиётимизнинг энг етук асарларини бевосита она тилимиздан ғарб ва шарқ тилларига таржима қилишга қаратилган ишларни кучайтиришимиз зарур. Бунинг учун ҳорижий тилларни, адабиёт ва бадиий таржима санъатининг назарий ва амалий жиҳатларини ҳар томонлама пухта эгаллаган мутахассисларни тайёрлаш имкониятлари бизда мавжуд”.(1:139)

Ўзбек номини, маданиятини, адабиётини ва миллий менталитетини талқин этишда ва жаҳонга машхур қилишда ўзбек романчилигининг асосчиларидан бири Абдулла Қодирийдир. Абдулла Қодирийнинг “Ўтган кунлар”, “Меҳробдан чаён” романлари романчилигимизнинг илк намуналари бўлиб, том маънода миллийдир. Ҳар иккала роман саҳифасида ўзбек ҳалқининг маданияти, урф-одати, ички ва ташқи дунёси уфуриб туради. Ўзбек миллатига хос бўлган бирор “детал” ҳам ёзувчининг нигоҳидан четда қолган эмас. Бу албатта мутаржимга катта масъулият юклайди. Ва бизнинг назаримизда олмон таржимони-Арно Шпехт билвосита таржима қилган бўлсада, маълум ютуқларга эриша олган. Таниқли гуржи таржимашуноси Г.Гачечиладзе бадиий таржима ҳақида шундай деган эди. ”Қаерда тиллар қиёси тугаса, ана шу ерда бадиий таржима бошланади”. Дарҳақиқат, бадиий таржима-бу санъат, бу ижод, бу миллийлик. Мутаржим миллийликка дуч келган тақдирдагина ижод қилишга тўғри келади. Битирув малакавий иш мавзусининг долзарблиги ҳам ана шунда. Тўғри, бадиий таржимада миллий колорит инъикоси бўйича Ғ.Т. Саломов, Н.Комилов, Н.Владимирова, А.В.Федоров, Р.Файзуллаева, Ғ.К.Хўжаев, С.Хаитов, М.Соипова, Д.Нўмонова, Ё.Ҳамроев, С.Жабборов ва бошқаларнинг тадқиқотлари мавжуд, лекин юқорида қайд этилган (Р.Файзуллаева бундан мустасно)тадқиқотчилар турли ёзувчи асарлари мисолида тадқиқот олиб

борганлар. Фақатгина Р.Файзуллаева Абдулла Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романининг немисча таржимасига қисман тўхталган. Демак, биз танлаган мавзу ўзининг тадқиқий объекти мисолида мавжуд тадқиқотлардан фарқ қилади. Биз ўз олдимизга қуйидаги мақсад ва вазифаларни қўйдик:

БМИнинг мақсад ва вазифалари.

- миллий менталитет талқини масаласи;
- бадий таржимада урф-одат ва ахлоқий муносабатлар;
- иззат ва эҳтиром масаласи;
- реалиялар таржимаси;
- мақол, матал ва идиомалар таржимаси.

БМИнинг тадқиқот объекти. Абдулла Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романи ва унинг немис тилига таржима қилинган варианты, таржимашуносликка оид монография ва илмий мақолалар, дарсликлар, ўқув қўлланмалари.

БМИнинг методологик асослари. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг ”Юксак маънавият – енгилмас куч” асари, таржимашуносликнинг қиёсий-типологик методи, таржимашуносликка оид дарслик, монография ва рисоалар.

БМИнинг илмий янгилиги. Биринчидан, А.Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романи “аслиятдан таржима” мисолида илк бор тадқиқ этилди. Иккинчидан, миллий менталитет масаласи ушбу асар мисолида тўлиғича тадқиқ этишга, мутаржимнинг бу борадаги ютуқ ва камчиликларини мисоллар воситасида исботлашга ҳаракат қилинди. Учинчидан, немис тили ҳам мана шу асар туфайли маънавий, ахлоқий ҳамда лексик-фразеологик жиҳатдан бойиганлигини кўрсатишга жазм қилинди.

БМИнинг назарий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот жараёнида эришилган назарий фикрлардан таржима назарияси ва амлиёти дарсларини ўқитишда ва ўзбек- немис адабий алоқаларини янада чуқурроқ тадқиқ этишда фойдаланса бўлади.

БМИ ҳажми ва тузилиши. БМИ кириш, икки боб, хулоса ва адабиётлар рўйхатидан иборат.

I. БОБ. БАДИИЙ ТАРЖИМАДА МИЛЛИЙ МЕНТАЛИТЕТ ТАЛҚИНИ

1.1. Бевоситами ёки билвоситами?

Маълумки, таржимачилик тарихига назар ташлайдиган бўлсак, унинг ҳам бир нечта этапларга, яъни таржима қилишнинг турли восита ва усуллариغا мурожаат қилганлигининг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Шулар жумласига сўзма-сўз таржима, тағлама, миллийлаштириш, тасвирий таржима, изоҳли таржима, диалогик таржима, билвосита таржима, бевосита таржима ва ҳоказолар. Тўғри юқорида қайд этилган таржима усуллари таржима тараққиётида ўз ўрни бор. Ҳозир ҳам баъзан мурожаат қилишимизга тўғри келади. Лекин мавжуд тадқиқотларнинг далолат беришича (Ғ.Т. Саломов, Н.Комилов, Пошали Усмон, М.Бокаева ва бошқалар) Таржима таржимадан эмас, балки аслиятдан тўғридан –тўғри ўгирилиши лозимлигини мисоллар воситасида исботлаб берган. Чунки таржимадан таржима қилинса, биринчи таржимоннинг таржима жараёнида қилган ҳатоси икки ҳатто уч баробарга ошиши муқаррардир. Шу пайтгача, аниқроғи мустақиллигимизга қадар амалга оширилган таржиманинг аксарияти билвосита яъни рус тили орқали амалга оширилган эди. Собиқ Совет даврида юртимизда аслиятдан таржима қиладиган таржимонлар санокли эди. Мисол тариқасида Янглиш Эгамова, Х.Раҳимов, О.Жуманиязов, Пошали Усмон, Йўлдош Пардаларнинг номини тилга олишимиз мумкин. Ҳозирги кунда ҳорижий тиллардан тўғридан-тўғри таржима қилаётган ёки аксинча ҳорижий тилларга ўгираётган таржимонларимиз талайгина. Мисол тариқасида Садриддин Салимов, М. Акбаров, Ойбек Остонов, Ш.Имяминова, Салим Жабборов, Ҳафиза Қўчқорова ва бошқаларнинг номини тилга олишимиз мумкин.

Маълумки, таниқли ўзбек адиби Абдулла Қодирийнинг ”Ўтган кунлар” романи дунёнинг кўплаб тилларига, шу жумладан, рус тилига ҳам таржима қилинган. Биз ушбу романнинг немисча варианты ҳақида фикр билдиришдан олдин, таниқли муноқид Қуддус Аъзамнинг ”Таржимада миллий ўзига хослик ва давр колорити” мавзусида ёзган тадқиқоти устида тўхталмоқчимиз. Бунга сабаб

тадқиқотчи Абдулла Қодирийнинг ”Ўтган кунлар” романини таржима тили (рус тили) билан қиёслаб ўрганиб чиққан. Немис таржимонлари ҳам романни ўзбек тилидан эмас, балки рус тилидан таржима қилишган. Қуддус Аъзам тадқиқотини келтиришимиздан ҳам мақсад шу.

Адабий асарнинг миллий ўзига хослигини ва унда тасвирланган давр колоритини қайта яратиш бадиий таржиманинг ғоят мураккаб ва асосий муаммоларидан бири ҳисобланади. Муайян бир халқнинг кундалик турмуш тафсилотларидан тортиб дунёқарашига, борлиққа бўлган муносабатига, конкрет бир ёзувчининг индивидуал услубидан у мансуб бўлган миллий адабиётнинг ўтмиши, бугуни, бадиий тафаккур босқичига кенг қамраб оладиган бу муаммон тадқиқ этиш тарихи анча узоқ. Масалан, А.С.Пушкин ”Адабиётнинг халқчиллиги тўғрисида” деган мақоласида мазкур муаммога шундай таъриф беради: ”Ҳар бир халққа у яшётган жойнинг идора усули, иқлими, эътиқоди ўзига хос қиёфа беради, бу қиёфа ҳудди кўзгудагидек озми-кўпми шеъриятда суратланади”(13:38)

Яна бир улуғ ижодкор Н.В.Гоголь А.С.Пушкин ижоди мисолида миллий ўзига хосликни чегаралари кенг, замини чуқур эканлигини шоир ижоди мисолида исботлаб берди: ”Унда (Пушкин ижодида-К.А.) рус қалби, рус тили, рус характери ҳудди оптик шишанинг қабарик юзасида акс эттирилгандек тиниқ ифода топди. У аввал-бошданок миллий эди; ҳақиқий миллийлик сарафанни тасвирлашда эмас, балки халқ рухиятини ўзини ифодалашдадир. Шоир ҳатто тамомила ўзга дунёни тасвирлаш мумкин, лекин бу дунёга ўзининг миллий стихияси, ўз халқининг нигоҳи билан қарар экан, у миллий бўлиб қолаверади”.

Бадиий амалиётчиларнинг бу фикрлари уларнинг асарларига таянган ҳолда рус жамиятининг ижтимоий ва маънавий томонларини чуқур таҳлил қилиб берган В.Г.Беллинский, В.Г.Чернишевский, Н.В.Добролюбов каби революцион демократлар ишларида илмий асослаб берилди. Айниқса В.Г. Беллинский, А.С.Пушкин, Н.В.Гоголь, М.Ю.Лермонтов, М.Кольцов ижодлари мисолида миллий ўзига хослик муаммосининг табиатини атрофлича таҳлил қилди. У

мазкур тушунчага ”нарсаларни тушуниш тарзи” деб лўнда ва аниқ таъриф берди.” Ҳар бир халқнинг миллий сири унинг либосларида эмас, балки, шундай айтиш мумкинки, нарсаларни тушуниш тарзида яшириндир. Бирон-бир жамиятни тўғри тасвирлаш учун аввало унинг моҳиятини, ўзига хослигини англаб етиш керак.

Улуғ рус ижодкорлари ва адабиётшуносларининг бу хилдаги фикрлари ҳозирги кунда ҳам ўз миллий аҳамиятларини йўқотмаган.

Ҳозирги воқелигимиз шароитида миллий маданиятлари фарқланиб турган ҳолда ўзаро ҳамкорликда, бир-бирини бойитиб, тўлдириб ривожланаётган қардош халқларнинг ҳамдўстлик алоқалари чуқур ижтимоий заруратга айланган барча миллий маданиятларнинг энг яхши анъаналарини умумлаштириб, уйғунлаштириб тараққий топаётган ҳозирги пайтда бу масалани янги давр шароитида тадқиқ қилиш актуал тус олди.

Миллий ўзига хослик муаммосини ўрганиш миллий адабиётлардан таржима қилиш учун ҳам, шубҳасиз, жуда катта аҳамиятга эга. Чунки муайян бир асарнинг миллий спецификасини, ундаги ”нарсаларни тушуниш тарзини”, миллий психологик муҳитни чуқур англамасдан туриб, уни тўғри таржима қилиш мушкул масала. Негаки, ”асл нусханинг миллий ўзига хослиги, у яратилган муҳит билан боғлиқ ўзгача бўёқларни қайта яратиш масаласи уни таржима қилиш мумкин ё мумкин эмаслигини ҳал қиладиган асосий муаммолардан биридир.

Бадиий асарнинг миллий ўзига хослигини, унда яратилган давр руҳини таржимада қайта тиклашнинг мураккаблиги шундаки, миллийлик аломатлари мана-ман деб кўзга аниқ ташланиб турадиган белгилардангина иборат эмас. Бунда ҳатто таржимоннинг асл нусха тилини чуқур билишнинг ўзи ҳам камлик қилади. Она тилини биладиган ҳамма одам ҳам ёзувчи бўлавермаганидек, бошқа миллат тилини пухта ўрганган ҳар бир кишидан ҳам таржимон чиқавермайди. Таржимон асл нусханинг тилини билишдан ташқари, шу тил эгаси бўлмиш халқнинг тарихи, дунёқараши, тафаккури, бадиий мушоҳадаси,

турмуш тарзини ҳам чуқур ўрганиши, энг асосийси уларнинг муайян асардаги инъикосини яхлит манзара тарзида юракдан ҳис қилмоғи лозим. ” Миллий ўзига хослик деганда адабий асарда тасвирланган халқ ҳаётининг моддий шароити, маънавий турмуш тарзи, табиати, ўрмон, тоғ, дала, сув, замин, осмон ҳамда афсона ва чўпчаклари, тарихи ва дини, адабиёт ва санъати ҳамда бошқа махсус нарсалар ҳақиқий тасаввурлари, тушунчалари, атамалари тушунилади”, - деб уқтиради профессор Ғ.Саломов. Бу тушунча ва тасаввурлар, шуни айтиш керакки, бадиий асарда миллий аломатларнинг ҳаракатсиз йиғиндиси эмас, улар қаҳрамонларнинг ҳатти - ҳаракатларида, ўй кечинмаларида, мақсад интилишларида акс этади, тақдирларга аралшиб кетади. Демак, миллий ўзига хослик асарда акс этган ижтимоий, иқтисодий, сиёсий масалаларнинг туб заминида ётади, умуман бадиий борлиқнинг рўёбга чиқишига замин бўлади. Таржимада эса худди ана шу бадиий борлиқ асл нусхадагидек муқобил гавдаланиши зарур. Акс холда, таржима асл нусхадаги турмуш тафсилотларини тўғри гавдалантирган холда, дейлик, қаҳрамонларнинг ҳатти - ҳаракатлари ”ўхшамай” қолиши, жой тасвири билан образлар руҳияти ўртасида номутаносиблик пайдо бўлиши мумкин. Масалан, Одил Ёқубовнинг ”Улуғбек хазинаси” романидаги ”сохт-сумбати келишган, қора соқоли ўзига ярашган амир Султон Жондор” умуман ижобий чиққан русча таржимада ”Могучий телом, жгучий черный бородач, любимец и ценитель женщин, Амир Жандар” га айланади.

Аёллар паранжи, тўрт девор ва диний ақидалар билан ”бегона кўздан пана қилинган” Ўрта аср Шарқ шароитида кутилмаганда Европа саройларидаги аёллар кўнглини ром этувчи рицар пайдо бўлиб қолади. Бу эса асл нусха контекстига ҳам, тарихий миллий шароитга ҳам мос тушмай қолади.

Мисолни тарихий роман таржимасидан олганимиз бежиз эмас, айти шундай асарларда миллий ўзига хослик замонавий мавзудаги асарларга нисбатан бўртиб кўринади. Замонавий мавзудаги асарларда ҳар бир китобхонга яқин ва тушунарли бўлгани учун миллий колоритни алоҳида кучайтириш шарт эмас.

Тарихий асарда эса ёзувчи аввало, шу тарихий давр руҳини, миллий психологиянинг хос томонларини гавдалантиради, ўтмишни қайта тиклайди. Демак, миллий ўзига хосликка, колоритга алоҳида эътибор беради, акс ҳолда асарнинг ҳаётийлигига катта путур етади.

Бир томондан ёзувчи лисоний белгилар, иборалар, реалиялар, ашёлар, тарихий деталлардан кенг фойдаланса, иккинчи томондан, миллий ўзига хосликни қахрамонларнинг ўй-кечинмалари, ”нарсаларни тушуниш тарзи”, ахлоқий нормалари, эътиқоди, ҳатти - ҳаракатлари орқали психологик далиллаб беради.

Шунинг учун ҳам тарихий романларни таржима қилишда миллий ўзига хосликни қайта яратиш янада мушкуллашади. Бу борада миллий ўзига хослик, агар схематик олиб қарайдиган бўлсак, уч босқичда: реал тарихий воқелик – асл нусхадаги бадиий борлиқ - таржимада, яъни бошқа тилда қайта тикланган бадиий борлиқда қайта трансформация бўлади. Демак, таржимон асар воқеалари акс этган реал ўтмишдаги миллий колоритни ҳам, унинг асл нусхада қай даражада акс этганини ҳам пухта ўрганиб чиқиши ва шуларни ҳисобга олган ҳолда ўз тилида қайта яратишга тўғри келади.

Тарихий асарлардаги миллий ўзига ҳосликларни давр колоритни таржимада қайта яратишни қуйидаги асосий йўналишларда кузатиш мумкин:

- а) қахрамонларни ўраб турган социал ва моддий муҳит, предметлар дунёси, турмуш тарзининг ўзига хослигини ўзга тил китобхонига тўла англантиш орқали;
- б) урф-одатлар, удумлар, маросимлар, эътиқод, ахлоқий ақидаларни қайта яратиш билан;
- в) асар қахрамонларининг психологияси, ҳатти-ҳаракати, дунёқараши, нутқи, портрети, ”нарсаларни тушуниш тарзи” ни тўла гавдалантириш орқали;
- г) ниҳоят, тасвирланган воқеалар, ҳодисалар, характерларда акс этган, уларга сингиб кетган давр колоритини тўла сақлаб қолиш орқали.

Ўзбек адабиётининг тўнғич романи, тарихий прозасининг дурдоналаридан бири А.Қодирийнинг ”Ўтган кунлар” романининг русча таржимасида миллий ўзигахослик қандай қайта гавдалантирилганлигини кўриб чиқайлик.

Бу роман 1958 йили таниқли адабиётшунос олимлар, адабиётимизга кўп меҳнатлари синган фидойи таржимонлар - Л.Батъ ва В.Смирновалар томонидан рус тилига ўтирилди. Мазкур таржима ҳақида сўз юритишдан аввал унинг 50-йиллар охирида адабиётимизда сезиларли воқеа бўлганлигини, ўша давр учун дадил қадам бўлиб унинг талабларига тўлиқ жавоб бера олганлигини, таржимонларнинг, авторнинг ҳар бир сўзига ғоят катта ҳурмат билан ёндошиб, оригинални эркин талқин қилишдан ўзларини четлаганликларини ва бирталай бошқа фазилатларини алоҳида таъкидлаб ўтмоқ лозим. Мазкур таржима ҳам бугунги кун талабларига тўла мос келмаслиги ўз-ўзидан тушуниладиган фактдир.

Таржиманинг бу жиҳатларини ўрганиш бу санъатни янада мукамаллашиб юксалишига хизмат қилади.

”Ўтган кунлар” рус, озарбайжон, қозоқ , украин, татар, тожик, туркман, литва, уйғур, қорақалпоқ ва немис тилларига ўтирилган. Афсуски, бу нодир асарнинг бошқа тилларга қилинган таржималарининг бадиий савияси , асл нусхага нечоғлик мутаносиблиги ва бошқа жиҳатлари ҳақида махсус тадқиқотлар олиб борилмаган. Р.Файзуллаеванинг ”миллий колорит ва бадиий таржима” рисоласидан бошқа ишларда, илмий тадқиқотларда ўзбек романчилигининг асосчиси асарларнинг бошқа тилларда қайта яратилиши ва уларнинг бадиий жиҳатлари кенг таҳлил қилинмаган.

Мазкур асарнинг рус тилига қилинган таржимасини тадқиқ қилиш ғоят катта аҳамиятга эга. Гап китобхонларнинг асосий қисмини рус ва рус тилида ўқийдиган кишилар ташкил қилишидагина эмас, балки романнинг қардош ва хорижий тилларга асосан русча таржима орқали қилинаётганлигида. Демак, бошқа тиллардаги таржималар савияси русча таржимага ҳам боғлиқ. Адолат

юзасидан айтиш керак, романнинг русча таржимаси бу борада асосий вазифани бажаради.

”Ўтган кунлар” романи, умуман А.Қодирий ижоди бошқа тилларга, айниқса Европа тилларига энг қийин ўгириладиган асарлар жумласига киради. Ўзбек классик адабиёти, халқ оғзаки ижодидаги шарқона оҳангларнинг, шарқ поэтикасининг ранго-ранг товланишларини мужассам этган бу романда таржима қилиш мушкул бўлган юзлаб реалиялар, урф-одат, удум, психологияга оид саҳналардан ташқари, унинг бетакрор романтик бўёқларда жилоланган тили ва шу тилдаги ифода топган нозик ҳиссиёт, мушоҳада йўллари гавдалантириш, қайта яратиш янада қийинроқ. Бундай асарларни ўгириш таржимондан, шубҳасиз катта истеъдод талаб қилади.

”Ўтган кунлар” нинг миллий ўзига хослиги теран манзарада, аввало, асарнинг бош қаҳрамонлари Отабек, Кумуш, Юсуфбек Ҳожи, Ўзбек ойим, Ҳасанали ота, Мирзакарим кутидор, Офтобойим сингари улкан маҳорат билан яратилган образлар руҳияти, ҳатти-ҳаракатлари моҳияти, маънавий ва жисмоний кифоаларида мужассамлашган. Уларнинг нутқи, ўзларини тутиши, ўй мулоҳазалари ва фикрлашлари ”нарсаларни тушуниш тарзи” нинг ўзига хослигидан далолат бериб туради.

А.Қодирийнинг миллий ўзига хосликни гавдалантиришдаги маҳоратини биргина Отабек портрети тасвирида ҳам кўриш мумкин. Отабек образи билан илк танишувдаёқ унинг ўзбек классик сўз санъатидаги портрет яратиш санъати билан умуман шарқ адабиётларининг уйғунлашиб кетганини кўриш мумкин. Энди романтик кўтаринкилик руҳиятига йўғрилган, китобхонни ром қилувчи ”оғир табиатли, улуғ гавдали, кўркам ва оқ юзли, мутаносиб қора қошли ва эндигина мурти сабза урган бир йигит” тасвири таржимасига диққат қилайлик: ”Это был молодой человек крепкого сложения, на его красивом белом лице выделялись черные глаза и брови, усики чуть пробивались”. Бир қарашда таржима тўғридек туюлади, лекин бунда Отабекнинг вазмин руҳиятини, ”бошқача яратилишда” эканлигини ҳис қилиш қийин.

Тасвирдаги кўтаринкилик ўрнини одмилик эгаллаган. Бундан ташқари, ёзувчи Отабек сиймосидаги ҳар бир аъзони алоҳида-алоҳида таъкидлайдики, бу ҳам ўз навбатида, шарқ адабиётида портрет яратиш санъатига мос. Бунда ёзувчи ” чиройли оппоқ юзда кўз ва қошларнинг ажралиб туриши” га муҳтож эмас, ҳар бири алоҳида - алоҳида таъкидланган қиёфа шарқ китобхони хаёлида шусиз ҳам яҳлит тикланаверади.

”Эндигина мурти сабз урган” ни – ”усики чуть пробивались” деб ”тўғри таржима қилиш Отабекни навқирон, вазмин йигит эмас, балки ўспиринга айлантиради, чунки муртнинг сабза уриши ”хатти сабза”ни эмас, бу ерда айни навқирон ёшдаги йигит деган маънони ҳам билдиради. ”Оғир табиатли” ни- ”степанный”, ”спокойный”, ”улуғ гавдали”ни –”величавой фигуры”, ”кўркам юзли”ни- ”прекрасный” деб ўгирилганда ҳам, бизнингча, асл нусхага бирмунча яқин келиб, образ поэтикаси нисбатан сақлаб қолинган бўлур эди.

Роман таржимасида фақат қахрамонлар портретларигина эмас, уларнинг хатти - ҳаракатлари, нутқлари, бир-бирига бўлган муносабатлари, диалоглари ҳам ”ўзгариб” кетган. Бу ҳол ўз навбатида асарнинг миллий ўзига хослигига анчагина путур етказган. Масалан, Отабек билан эллик йиллардан буён уларнинг хонадонида ҳизмат қилиб, оила аъзосидек бўлиб кетган Ҳасанали отани олайлик. Ҳасанали Отабекни ўз ўғлидек кўради, Отабек ҳам бу оқкўнгил, доно чолни яҳши кўради, ҳизматкор бўлса ҳам ҳурматлаб ”ота” деб мурожаат қилади ва бу муносабат романда табиий ва самимий ифода топади. Таржимада эса Отабек билан Ҳасанали ўртасида аллақандай баландпарвоз нотабиийлик пайдо бўлган. Мана, солиштирайлик:

”- Тузукмисиз, ота?

-Ҳудога шукур - деди Ҳасанали. - Боягидан бир оз енгилладим.

Мазмуни ис теккан экан.

-Баъзи юмушлар буюрсам...

-Буюрингиз, ўғлим.

-Раҳмат, ота, бўлмаса бизга чой қайнатиб берингиз-чи.

-Хўп, бегим.” (8-9)

Таржимада:

-Как себя чувствуете, почтеннейший?

-Слава богу, полегчало. Видно, просто угорел.

-Можете оказать услугу?

-Приказывайте, господин мой.

-Спасибо, отец. Вскипятите-ка нам чаю”(5с).

Кўриниб турибдики, таржимада асл нусхадаги диалог замирида ётган теран инсоний туйғулар, психологик нюанслар йўқолган: Отабекнинг чин дилдан ҳол сўраши, “юмуш буюриш”ни илтимос мақомида сўраши, Ҳасаналининг Отабек илтимосига, хурматлашига “ўғлим “ деб миннатдор жавоби, иш буюрилгандан сўнг эса ҳизматкорлигини бурч деб билиб, бунинг учун Отабекнинг тўла ҳуқуқи борлигини таъкидлаш мақсадида “хўп” дегандан сўнг “бегим” кўшиш каби пинҳоний , теран “диалог” ўрнини “почтеннейший”, ва ”господин мой” нинг расмий, асл нусхага зид суҳбати эгаллайди. Оқибатда, Отабек характеридаги, Ҳасанали табиатидаги миллий ўзига хослик сайқалланиб, қурук, баландпарвоз ахборот тусини олади. Бу ўз навбатида асарнинг таъсир кучини сусайтиради.

Ўзбек тилидан рус тилига ўгирилган бошқа ҳолларда ҳам оригинал таъсир кучини, унинг миллий колоритини сунъий, юзаки оширишга интилишлар учраб туради. Бу аксар ҳолларда асар воқеаларининг моҳиятига мутлоқо зид бўлиб миллий ўзига хосликни арзон, сирти ялтироқ экзотика билан алмаштиришга олиб келади. Масалан, А.Қаҳҳорнинг “Кўр кўзнинг очилиши” ҳикоясидаги оддий маҳаллий табиб М.Никитин таржимасида “ сариқ юзли ҳинд табиби”га айланиб қолади.

Унинг Ўрта Осиёда қандай пайдо бўлиб қолганлиги ҳақида ўзидан ҳикояча ҳам кўшади. Ўзбек тилини билмаган бу табиб гоҳ Аҳмад полвонни сўроқ қилишга тушиб кетади, гоҳ тил билмаслиги эсига тушиб, ўзини тияди. Натижада, ҳикоя ҳажми икки баробар ошиб, таъсир кучи икки мартаба камаяди. Назаримизда

баъзи таржимонлар кўпинча шарқ халқлари ҳаёти моҳиятига эмас, ташқи экзотик белгиларига кўпроқ эътибор берадилар.

”Ўтган кунлар” сюжети традицион ошиқ-маъшуқлар бошига тушган саргузаштларни ҳикоя қилишга ўхшаб кетсада, бу сюжетнинг ҳар бир саҳифаси, ҳар бир воқеаси ниҳоятда нозик ва нафис туйғулар, тиниқ инсоний муносабатлар билан зийнатланган. Кумушнинг Марғилондан Тошкентга келиб Ўзбек ойим билан илк марта кўришувини олайлик. Кумуш қайнонаси билан, севимли эрининг онаси билан учрашувни ҳаяжонланиб кутган, шунинг учун ҳам Ўзбек ойим уни чорлаганда, Кумуш тўғри қайнонасини кучоғига отилмайди, балки (эътибор беринг) “югуриб келиб, ўзини Ўзбек ойимнинг кучоғига олди”. Кумушнинг ҳатти-ҳаракати бутун гўзаллиги, ҳаётийлиги, поэтикаси, ахлоқий ақидаларни ўзига чуқур сингдирганлиги бир оғиз сўз билан “оғушига олди” билан бетакрор яратилган. Унинг бу ҳаракатида қанчалик хуркаклик ва қанчалар эркаланиш бор. Таржимада эса Кумуш югурганича бориб ўзини Ўзбек ойимнинг кучоғига ташлайди: ” Кумюш подбежав к Узбек аим, бросилась в его объятия”. Кумушнинг азалий ахлоқий нормалардан келиб чиқадиган одоби- ўзини тутиши, демак миллий характернинг айна пайтдаги руҳий кечинмалари ўзгариб кетади. Асл нусхадаги нафосат, жозоба, китобхон қалбини қамраб оладиган, сўз билан ифода этилмайдиган нозик ҳиссиёт олами таржимада қайта яратилмаган.

Асар қаҳрамонларининг руҳий кечинмаларидаги кўз илғамас, нозик томонлар кўпгина бошқа асарлар таржимасида ҳам тўла гавдалантирилмайди.

Тарихий мавзудаги асарларда давр колоритини яратишда, юқорида айтганимиздек реалиялар –хосликлар сақлаб қолиш муҳим аҳамиятга эга. Уларни тўғридан-тўғри таржима қилиб бўлмайди. Шу боисдан таржимонлар транскрипция ёки транслитерацияга тез-тез мурожаат қилиб турадилар. Бу усулнинг нозиклиги шундаки, агар салгина эҳтиётсизликка йўл қўйилса, у миллий колоритни ташувчи белгига эмас, балки уни хиралаштирувчи, китобхонни чалғитувчи белгига айланади. Экзотика ўз навбатида миллий ўзига

хосликка ёт, унинг моҳиятига путур етказадиган ҳодисадир. Айни шу тенденция тарихий романларда кўпроқ учраб туради. Кўпинча таржимонлар миллий колоритни кучайтиришнинг осон йўлидан бориб, таржима қилиш мумкин бўлган реалияларни ҳам бошқа тилга кўчираверадилар. Масалан, асл нусхадаги “Кумуш салом берди” (318) жумласини миллий жаранглатиш учун таржимонлар “Кумуш отдала салям”(273) деб ўгиришган. Биринчидан, рус китобхони “салом”ни функцияси билан таниш бўлса-да, унинг луғавий маъносини билмайди; демак у учун “салям” деган предметни бергандек туюлади. Бунинг ўрнига оддийгина “поздаровалась” деб ўгирилганда, нокерак экзотика келиб чиқмасди. Қолаверса, реалиялар миллий ўзига хосликни субстанционал моҳиятини эмас, балки унинг формал белгиларини англатади.

Биз “Уруш ва тинчлик “ ёки “Василий Тёркин” каби адабий асарлардаги рус характерининг ўзига хосликларини реалиялар орқали эмас, балким унинг бетакрор бадий қудрат билан очилган моҳиятини тушуниш орқали англаймиз. Таниқли таржимашунос Вл.Россельс таъбири билан айтганда “хола”нинг “тётя” эканлигини била туриб “хала “ деб ўгиришдан не наф?

Реалиялар маъносини тўғри талқин қилиш эса нусха мазмунининг янада бошқача тус олиб кетишига олиб келади. Масалан, оригиналдаги “пошша қиз “, “пошша келин” ибораларининг қандай ўгирилганига эътибор қилайлик. В.Смирнова “пошша” сўзини “царевна красавица” деб ўгиради. Бундай таржимага “пошша” билан “подшоҳ” сўзларининг шаклан яқинлиги сабаб бўлган бўлиши мумкин. Ҳолбуки бу ўринда контекстга қараб “милая”, “родная”, “голубушка”, “дорогая” деб ўгирилиши мақсадга мувофиқ бўлар, нотабий паландпарвозлик йўқолиб, ”Ҳи-ҳи-ҳи, айланай сиздан пошша қиз (121) жумласи ”Ҳи-ҳи-ҳи, жертвой стать мне за вас, красавица царевна.”(145) деб ўгиришдек беўхшов ибораларга чек қўйилар эди.

Халқ ҳаётидаги ўзига хосликларни таржимада бериш аввало шу халқнинг урф-одатлари, миллий характери тўғрисидаги муайян тасаввурга эга бўлишни талаб қилади. Акс ҳолда таржимон ўзига нотанишроқ сахналарни ўз билганича

“тўғрилаб ўгириши мумкин. ”Ўтган кунлар” таржимасида бундай мисоллар йўқ эмас. Масалан, халқимизда шундай одат бор: хотинига мурожаат қилганда, уни тўнғич фарзанди номи билан чақиради. -“ Мен сизга айтиб қўяй, Кумуш ,-деди турар экан қутидор Офтоб ойимга,- бу кунга бир меҳмон айтган эдим” таржимасида бундай мисоллар йўқ эмас(31). Л.Батъ таржимада қутидор мурожаатини Кумушнинг ўзига қаратади-да, ёнига Офтоб ойимни ҳам қўшиб қўяди: ”Имей в виду ,Кумюш,- сказал он, обращаясь при этом и к Офтоб айм, - я пригласил на сегодня гостя (23). Бу таржимадан шундай маъно англанадики: Мирзакарим қутидор бўй етган қизига уйга “хон қизига лойиқ “бир йигитнинг келишини шаъма қилиб қўяётир. Гапнинг мазмуни бутунлай бошқа, миллий психологияга зид томонга олиб кетяпти. Ҳолбуки, қутидор хотинига ҳозирлик кўришни тайинлаётир, ҳолос.

Асарнинг миллий ўзига хослиги ёзувчининг индивидуал услуби билан ҳам чамбарчас боғлиқ. Ёзувчи дунёга “ўз халқи кўзи билан қарайди”, услуб эса “воқеликни образли тадқиқ этиш воситаси” бўлиб хизмат қилади. У асарнинг ҳамма унсурларини узвий боғлаб, уйғунлаштириб яхлит образ яратади. Шунинг учун таржимашуносликнинг кўпгина муаммолари, охир-оқибат, ёзувчининг индивидуал услуби, дунёқарашига тақалади.

Абдулла Қодирий услуби ҳақида адабиётшунослигимизда талай ишлар қилинган. Иззат Султон, М.Қўшжонов, А.Алиев, М.Султонова, Ф.Насриддинов, И.Мирзаев, М, Абдурахмонова, А.Мамажонов каби таниқли олим ва тадқиқотчиларимиз улуғ ёзувчининг бетакрор, нодир, романтик руҳга йўғрилган, шарқу-ғарб адабиётлари анъаналарини ўзида мужассам қилган, ҳозирги кунгача индивидуал услубнинг олий намунаси бўлиб қолаётган услубини, унинг ўзига хослигини кенг таҳлил қилишган.

Дарҳақиқат, А.Қодирий услуби янги ўзига хос “Шарқ романчилиқ мактаби” (Бертельс) сифатида классик анъаналар ва замонавий илғор реалистик тенденцияларни уйғунлаштирган мукамал бадиий тафаккур намунасидир. ”Ўтган кунлар” да ҳаётини саҳналарнинг романтик руҳга йўғрилиши, кўтаринки

оҳангларнинг турмуш манзараларига сингиб кетиши ва буларни ҳаммаси яхлит куйида мужассамлашганини кўрамиз.

Бу жиҳатдан ҳам бу нодир асарни ўгириш ҳар қандай моҳир таржимоннинг олдига ҳам талай машаққатларни кўндаланг қўяди. Романтик оҳангларни ўгиришда, муқобил йўл топиш қийинлигидан, таржимонларнинг сидқидилдан қилган ҳаракатлари самарасиз чиққан, таржимада саҳналарнинг ҳарорати, қайноқ нафаси, туйғулар кўлами ҳира тортиб, оддий ахборотга ўхшаб қолган. Асл нусхада: ”Қизлар мажлиси-гуллар, лолалар, тўтилар, қумрилар мажлиси. Уйда, Қумушбибининг тоғасининг уйида, қизлар мажлиси, гуллар мажлиси... Бу гулми кўҳлик, йўқ наригиси? Ундан кўра буниси. Барисидан ҳам ўтгаси ... Ана шундай қилиб эсан ҳам ажрасиз, гул танлашда бир қарорга келолмай эл ичида кулгига ҳам қолурсиз, расво ҳам бўлурсиз”(54).

Таржимада:

”Сегодня в доме дяди Кумюш девичник. Там собрался целый цветник девушек в нарядных, блешущих... Глаза разбежались бы у вас: эта милее всех, нет-та, нет-вон та ...”(42). Бу ерда асл нусхадаги бетакрор тасвирдан, бир биридан гўзал образлардан, ички оҳанги, экспрессиясидан, ритмикаси ва сеҳрли таъсир кучидан фақатгина қуруқ ахборот қолган холос. Тўғри бу тасвирдаги ҳамма образларни ҳам тўғридан-тўғри таржима қилиб бўлмайди, лекин уларни рус тилидаги функционал эквивалент образлар билан таъсир кучи поэтикасини қайта яратиш лозим. Таниқли таржимашунос И.Левий фикрича ”таржима асл нусхага айнан бўлолмайди, лекин таъсирчанлиги жиҳатдан унга тенг бўлиши керак”.

Эндиги вазифа – А.Қодирий асарлари таржимасини янги бадиий босқичга олиб чиқиш, унинг миллий ўзига хослиги, давр колорити бўёқларини асл нусхадагидек жозибали гавдалантиришдан иборат. Ўйлаймизки, Л.Бать ва В.Смирнова таржималари шундай ишлар учун сабоқ бўлиб қолади.

1.2.Бадий таржимада урф-одат ва ахлоқий муносабатларнинг акс этиши.

Маълумки, А.Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романи ўзбек адабиётида романчилик анъанасини бошлаб берган тарихий асар ҳисобланади. Юқорида айтганимиздек, ушбу роман, рус тилига Л.Батъ ва .В.Смирновалар (4) томонидан 1958 йили таржима қилинган. Немис таржимони Арно Шпехт (31) эса романни айнан шу таржимадан немис тилига ўгирган.

Асарнинг ўзбек адабиётидаги муҳим ҳодиса бўлганлигига романнинг нафақат давр руҳини ифадаловчи буюк асар эканлигининг, балки унда халқимиз менталитетига хос ва ўзимизга мос ўлмас, ўчмас анъана , урф-одат ва ахлоқий инжуларимизнинг ҳам бетакрор муҳим ҳодисасидир.

Миллий одат-ахлоқи персонажлар мулоқотларида пардаланган, бир қараганда оддий кўринган ҳолатларни бугунги китобхонга кенгроқ тушунтириб бериш, ана ўшалар аслида бизники, миллатники, унинг кадриятлари эканлигини таъкидлаб кўрсатишнинг ҳам назарий, ҳам амалий аҳамияти каттадир. Бу масалани янада ойдинлаштириш таржима тилида янада мураккаблашади. Шу боис “аслиятдан таржима мисолида қиёсий тадқиқ этиш борасида мутаржимнинг ютуқ ва камчиликларини аниқлашни олдимизга мақсад қилиб олдик. Ушбу диалогга эътибор беринг. Миллатимизнинг миллийлиги, психологияси уфуриб турибди.

-Ўғлим, ҳали сан эшитдингми, йўқми ҳайтовур биз санинг устингдан бир иш қилиб қўйдик... деди Юсуфбек Ҳожи.

-Ақллик кишиларнинг ўғиллари устидан қилган ишлари албатта номаъқул бўлмас- деди Отабек.

-Биз санинг учун Олим понсадбишнинг қизиға унашиб қўйдик... Энди сан билан тўй маслаҳатини қилишмоқчи эдик ...

-Сизларни ранжитиб бўлса ҳам бир мартаба уйланган эдим-ку?

-Биз сани Марғилон андисига бунчалик муккадан кетишингни ўйламағон эдик, адабсиз ... ўзинга қолса марғилонликни хотинға ҳисоблаб кетаберар экансан-да, уятсиз? - деди Ўзбек ойим.

Отабек ҳам қизишди:

-Хотин бўлмаса нима ахир?!

-Қошлик, кўзлик бир анди!- деди Ўзбек ойим.

-Анди деганингиз нима ўзи?

-Анди... анди... ўзи хитойми, нима бало... ўзи қалмоқдан тарқаган бўладир...
Тушунмаган бўлсанг, лўлиларнинг бир тоифаси... (3-135, Ушбу ва кейинги
иктибослар 1994 йилда Гофур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида
нашр этилган “Ўтган кунлар” китобидан олинган).

Юсуфбек Ҳожи деди:

-Биз ҳозир андишанинг бандаси, мен эмас онанг бировни ишонтириб қўйган:
бизнинг оиладан лафзсизлик чиқиши менга маъқул кўринмайдур. (137)

Таржимаси:

“Ich weiß nicht, mein Sohn, dass du schon unseren Beschluß gehört hast, der dich betrifft...”, wandte sich der Hadschi endlich freundlich an Otabek.

“Wer klug und weise ist, wird dem anderen gewiß nichts Unwürdiges zu muten, besonders, wenn es um den eigenen Sohn geht“, erwiderte er.

„Wir haben für dich um Alim-Ponsads Tochter angehalten... Es wird Zeit, sich über die Hochzeit einig zu werden“, stieß sie hervor.

„Aber ich bin doch schon verheiratet... Auch wenn es Euch betrübt... Und jetzt...“
stammelte Otabek.

„Wer hätte gedacht, das du dich mit irgendeiner Margelanerin verbinden würdest, Gewissenloser! Du würdest sie tatsächlich als deine Frau betrachten, wenn man dich gewähren liesse, du Schamloser!“

„Was sollte sie mir wohl anderes sein als meine Frau?“erwiderte, ehenfalls zornig, Otabek „Eine Fremde ... mit Schlitzaugen und schrägen Brauen!“

„Was stellt Ihr Euch den unter einer Fremdem vor?“

„Eine Fremde ist soviel wie eine Chinesin ...oder ein anderes Weibsstück... Eine Zigennerin, damit du’s endlich weiß“, brachte Usbek ojim, die Kumusch nur zu gern abgevertet hätte, stotternd heraus.

„Nicht ich gab das Eheversprechen, sondern deine Mutter. Sinnlos, sich jetzt weiter den Kopf darüber zu brechen; es geht nicht an, daß unsere Familie sich als uneins und wortbrüchig erweist“ (31:125).

Ушбу ва кейинги иқтибослар Берлинда 1968 йилда чоп этилган „Die Liebenden von Taschkent“ китобидан олинган

Отабекни Тошкентда бошқа бир қизга уйлантириш воқеасини баён этишда ёзувчи халқимиз турмуш тарзи, урф одатларига доир муҳим жиҳатларга китобхоннинг эътиборини қаратган. Хусусан, фарзандларнинг ота-онага итоати ва ишончини ақлли ота-оналар ўз фарзандларига ёмонликни раво кўрмайдилар, деган фикр орқали берса, иккинчи томондан хотин устига хотин олишда катта хотиннинг розилигини олиш зарурлигини „Мен ахир уйланганман-ку“ деб эътироз орқали фикр билдиради. Бунга жавобан Ўзбек ойим „марғилонлик хотининг анди, яъни уруғи номаълум“ , шу боис шариат қоидаларига риоя қилмаса ҳам бўлаверади, дейди. Бу билан биринчи хотиннинг розилигисиз ҳам уйланса бўлади, деган фикр илгари сурилади. Чуқур изтиробда қолган Отабек ота-онасига қарши бора олмайди, лекин бўлажак келин билан бирга яшаши жуда қийин кечишини айтади. Бунга жавобан Юсуфбек ҳожи бўлажак кудаларини ишонтириб қўйганликларини, лафзни бузиш оила шаънига тўғри келмаслигини алоҳида таъкидлайди. Чунки лафз Ҳадиси шарифда қайд этилишича, имондан кейин ёзилувчи, аммо имондан азизроқ сўздир. Ушбу диалогдаги „лафзсизлик“ ҳақидаги фикр жуда муҳим. Романда тасвирланган миллий маънавиятимизнинг кульминацияси ҳам айнан ана шу лафзсизлик ҳақидаги гапда ифодаланган. Лафз билан элатлар, қабилалар ўртасидаги келишмовчиликлар барҳам топган, мамлакатлар ўртасида тинчлик ўрнатилган. Юсуфбек хождек эл наздидаги руҳонийлар оиласида лафзсизлик чиқиши, албатта мумкин эмас. Шу боис Отабек оила нуфузини, ота-она шаънини ерга ура олмайди. Ҳеч нарса дея олмасдан розилик беришга мажбур. Асар миллий урф-одатларимиз баёни туфайли бетакрордир.

Биз таржима матнини аслият матни билан қиёслаганимизда мутаржимнинг аслият матнига чуқур кириб борганлигини, матндаги ўзбек миллатига хос барча миллий урф-одатларимизни англаб, ҳар бир деталга эътибор берганлигини гувоҳи бўламиз. Таржима аслиятдек раво, мазмунан тўлиғича таржима тилига олиб кирилган. Тўғри, айрим жузъий камчиликлар, ортиқча ташбеҳлар учрайди. Жумладан, аслиятдаги “қалмоқдан тарқаган” сўз бирикмаси таржима тилига ўгирилган эмас. Худди шунингдек, мутаржим томондан қўшилган “die Kumush nur zu gern ahgewertet hätte“ гапи ортиқчадир. “Анди” реалиясини “eine Fremde “ деб таржима қилган, лекин немис ўқувчиси бу сўзни “хорижлик, бегона” деб тушуниши мумкин. Шу боис ушбу сўзни транслитерация қилиб, изоҳ берилса маъқул бўлар эди. Чунки “Анди” сўзи “келгинди, уруғи номаълум” деган маъноларда қўлланилади.

Сутчойдан сўнг кумғонда чой келди. Зайнаб биринчи пиёлага қуйиб ўрнидан турди ва қайин онасиға икки қўллаб узатди, иккинчи пиёлани тўлдириб ўрнидан турмоқчи бўлган эди, уни Отабек тўхтатди.

-Мундан кейин чой беришда ўрнингиздан туриб ўлтирманг.-деди-ўлтирган ерингиздан берсангиз ҳам бўладир.

Лекин бу гап қайин онаға ёқмади, эътироз қилди.

- Нега ундоғ дейсан, бола, ўрнидан туриб чой бериш одамзоднинг зийнатидир, келинларнинг бори-йўғи келинлиги ҳам шунда-ку!

-Сизнинг учун ҳам ўлтириб чой берсин демайман, аммо бу такаллуфнинг менга керги йўқ,- деди ва қўлидаги чойни тез-тез ичиб бўшатди. Фотиҳа ўқиб ўрнидан турар экан: -Албатта Сизга ўрнидан туриб чой бериши лозим...-деди ва чикди.(3:160)

Таржимаси:

“Sainab goß Tee in eine Schale, erhob sich und brachte sie mit vorgestreckten Händen der Schwiegermutter dar. Als sie eine zweite Schale eingoß und wieder aufstehen wollte, hielt Otabek sie mit den Worten zurück:“Laßt nur. Ihr könnt den Tee auch sitzend reichen“.

„Wie kannst du so etwas sagen?“ tadelte Uzbek-ojim ihren Sohn.“Es ist schön, ehrenwert und erfreulich für eine junge Frau, den Tee stehend zu reichen“.

„Das richtet sich and nicht gegen Euch“, erwiderte Otabek.“Aber ich mache mir nichts aus solchen Zeremonien“. Er leerte schnell seine Schale sprach ein Gebet und sagte zu seiner Mutter:“Euch kommt es selbstverständlich zu, stehend bedient zu werden“(31: 147)

Асарда янги келин билан оилавий чой ичиш сахнаси нечоғлик ёрқин ифода этилган. Шунинг ўзида минг йиллик одатларимиз мужассам. Мазкур лавҳада Отабекнинг севмай уйланган хотини Зайнабдан меҳр-илтифот олишни хохламаслиги ҳолати намоён бўлган. Отабек ўзаро эр-хотин алоқалари мустаҳкамланиб боришини истамайди. Ўртада маълум масофа бўлишни хохлайди. Бунинг учун эса ўзига илтифот-меҳр кўрсатилишига қарши бўлади. Ги де Мопассан айтганидек, “илтифот майл туғдиради, майл эса муҳаббат олиб келади”. Отабек томонидан “Албатта, сизга ўрнидан туриб чой бериш лозим”, деб айтган сўзи она ҳурматини яна бир бор таъкидлашдай бўлиб туюлади.

Юқорида айтганимиздек ўзбек халқининг ажойиб урф-одатларидан бири-бу янги келин билан оила аъзоларининг, келинни кўргани келган қариндошлар билан чой ичиш маросимидир. Келинни оила аъзолари билан чой ичиш сахнаси аслиятда жуда мазмунли ва чиройли тасвирланган. Мутаржим ҳам мана шу ҳолатни яхши англаган. Отабекнинг Зайнабга бўлган муҳаббати, онасига бўлган ҳурмати таржима тилида ҳам ўз аксини топган. Бу албатта мутаржимнинг ютуғи. Лекин нима сабабдандир аслиятдаги “Сутчойдан сўнг қумғонда чой келди” деган гап таржимада тушириб қолдирилган. ”Es ist schön, ohren wert und erfreulich für eine junge Frau, den Tee stehend zu reichen”.

Таржимада ҳам ўзбекона урф-одатимиз мазмуни жиҳатдан уфуриб турибди, лекин аслиятни билмаган олмон ўқувчиси “ ҳамма ёш аёллар ўрнидан туриб чой берар экан-да” деган фикрга бориши мумкин. Шунинг учун“junge Frau” ўрнига “junge Braut” ёки ”Schwiegertochter” деб ўгирилса маъқул бўлар эди. Аслиятдаги ”пиёла” реалияси немис тилига“die Schale” деб ўгирилган.

Натижада “пиёла” реаліяси таржимада “чашка”га айланиб кетган ва миллийликка путур етказилган.

1.3.Иззат ва эҳтиром масаласи.

Ўн олтинчи кун меҳмон оёғи товисилланиб, Ўзбек ойим Сорабек ойимга ўзларининг боришларидан хабар юборди ва Ҳасаналига аравани қўшмоққа буюрди. Ўрда ойимларининг турмушларини кўрмагани учун Кумушнинг ҳам улар билан борғуси келди ва эрталаб чой устида Зайнабни тилга келтириб, ”Зайнабингиз ҳам борадими” деб сўраганида, Ўзбек ойим:”Зайнаб бир мартаба бориш бўлса борган” деб жавоб берди.

–Мен-чи?

- Сен ҳам бормайсан

Кумушнинг маъюсланиб қилган сукунатидадан кейин, Ўзбек ойим мундоғ изоҳ бериб чикди:

-Сен Тошкандаги Юсуфбек Ҳожининг келини бўласан, болам! Чорлаған жойга бориш учун сенинг кафшинг кўчада қолган эмас,- деди.(333)

Таржимаси:

Am sechzehnten Tag, als sich der Zustrom der Gäste gelegt hatte, rüsteten die beiden Frauen endlich zum Besuch im Schloß, Uzbek-oyim benachrichtigte Sorabek-oyim und befahl Hassanali, anzuspannen.

„Fährt Sainab mit?“ fragte Kumush, die sich das leben bei Hofe gern angerchen hätte, beim Morgentee.

„Sie ist schon einmal dort gewesen, das genügt“,antwortete Uzbek-oyim.

„Und ich?“

„Du bleibst ebenfalls zu Hause“. Als sie Kumuschs enttäushtes Gesicht sah, fügte sie hinzu: “ Es schicht sicht nicht für die Schwiegertochter Jussufbek-Hadschi, ungelachen Besuche zu machen“. (31:307)

Халқимизнинг миллий таомилига кўра, меҳмонга таклифсиз борилмайди. Иззат кўрсатилган жойда эса меҳмоннинг нафақат ўзига, балки от-уловига ва хатто оёқ кийимига ҳам эътибор қилинади. Ўзбекларда „кавуши кўчада қолган“

ибораси чақирилмаган меҳмонга нисбатан ишлатилади. Гап ўзбек ва немисча матнларда инсоннинг хурмати ва иззати ҳақида кетаяпти. Таржимада аслиятдаги мазмунни беришга ҳаракат қилинган, лекин баъзи деталлари мутаржим назаридан четда қолиб кетган.

Масалан:

аслиятдаги „арава“ реалияси тушириб қолдирилган „und befahl Hasanali, anzuspannen“ гапини „und befahl das Arava fertig zu machen“ деб, ва Кумушнинг кесатиғини ифодаловчи „Зайнабингиз ҳам борадим“ гапини „Fährt Ihre Sainab mit?!“ деб ўгирилса маъқул бўлар эди. Худди шунингдек “Сен Тошкандаги Юсуфбек Хожининг келини бўласан! Чорламаган жойга бориш учун сенинг кафшинг кўчада қолган эмас “гапи таржимада қисман бўлса-да ўз аксини топган. Лекин ушбу гап таржимаси “Mein kind! Du bist doch Schwiegertochter von Yusufbek-Hojis in Tashkent.Man sagt.”Ungeladene Gaeste gehören nicht zum Feste” деб ўгирилганда аслиятга анча яқинлашган бўлар эди.

Кумушнинг кўзлари юмук, сочлари юзи устида паришон эди. Ҳожи ўз кўли билан сочларини тузатиб Кумушнинг кўкимтир товланган юзини кўрди ва манглайини босди...

-Ойим...ойим...-деди Ҳожи. Кумуш кўзини очиб бесаранжом унга назар ташлади ва таниб...кўзғалмоқчи бўлди.

-Кўзғалманг, ойим...кўзғалманг! (372)

Таржимаси:

“DieAugen der jungen Frau waren geschlossen, das Haar fiel ihr in wirren Strähnen ins gesicht. Behutsam strich der Hadschi ihr de Haare aus der stirn und blichte in das bläulich Schimmerende zuckende Antlitz.

„Meine schöne, meine schöne!“ murmelte er erschüttert. Kumush öffnete die Augen und versuchte sich aufzurichten.

„Bleib liegen,bleib liegen, meine schöne!

Ўзбекона ҳаё, ибо Кумушни ҳатто ўлим тўшагида ётганида ҳам тарк этган эмас. Мана шу шарқона ибо таржима тилида ҳам ўз аксини топган,

лекин айрим камчиликлардан ҳоли эмас. Масалан „ойим“ реалиясини таржимон „meine Schöne“ деб ўгирган. “Meine Schöne“ ўзбек тилидаги „гўзалим“га тўғри келади. Ўша даврларда „ойим“ реалияси мартабаси улуғ аёлларга нисбатан ишлатилган. Ўзбек ойим, Офтоб ойим ва ҳ.

„Ойим“ реалияси мантиқан „ойга қиёсланади. Унинг Энажоним, Ойижоним деган маънолари бор. Ҳожининг „ойим,ойим“ деб такрор айтиши ҳам бежиз эмас. Демак, мутаржим „ойим“ реалиясини шундайлигича транслитерация қилиши лозим эди.

Ҳасаналининг болалик вақтида Эрондан киши ўғирлаб келувчи бир туркман кўлидан Отабекнинг бобоси ўн беш тилло баробарига сотиб олган эди.(9)

Таржимаси:

Otabeks Großvater hatte Hassanali bereits in kindsalter für fünfzehn Goldstücke von einem Menschen händler erworben, der Kinder aus Iran entführte und verkaufte.(31:7)

Ҳар иккала лавҳада аслиятда ҳам таржимада ҳам халқимизнинг етимпарвар бағрикенг ва одамохунлиги ёрқин ифода этилган. Халқимизнинг етимпарварлиги кўплаб асарларда тараннум этилган . XX аср бошларида очарчилик туфайли Россиядан минглаб етимлар Тошкентга „Нон шаҳрига“ келиб омон қолишган ёки иккинчи жаҳон уруши даврида қанчадан қанча турли миллат етимларини ўз бағрига олиб, ўзи емай ўзи ичмай ғамхўрлик қилганликларини мисол қилиб олишимиз мумкин.

Бу албатта халқимизнинг маълум бир табақасига эмас, балки авлоддан авлодга мерос бўлиб келаётган юксак миллий қадриятларимиздир. Таржима тилида ҳам мана шу юксак қадриятларимиз акс этган, аслиятдаги „туркман“ реалияси ўз аксини топмаган. Чунки Отабекнинг бобоси Ҳасаналини бир туркмандан сотиб олган эди.

„Von einem Menschenhändler“ о’рнига „Von einem Turkmenen“ деб берилганда аслиятга айнан мос бўлар эди.

Зиёфат самимияти билан чақирилганликдан дастурхон кадрлик меҳмонга махсус турланган эди.(17-бет)

Ўзбек халқи азал-азалдан меҳмондўст ҳисобланади.Ўзбекларнинг уйига меҳмон келиб қолса, қайси миллатга мансуб бўлишидан қатъий назар илтифот кўрсатади, меҳмонни улуғлайди ва қўлидан келган яхшиликни қилишга ҳаракат қилади. Эшик қоқиб келган меҳмон уйдан ҳайдалмайди, аксинча, уни ўз уйига таклиф қилади. Афсуски, мана шундай улуғ қадриятимизни ифодаловчи жумла таржима тилига ўгирилмаган.

Отабек ота-она орзусига ўз таъбирича жонсиз ҳайкал бўлиб ризолик билдирди. (138)

Таржимаси:

„Otabek neilligte in alles ein er war, wie er gesagt hatte, gefühllos wie ein Stück Holz geworden. (31:125)

Маълумки, ўзбекларда каттага ҳурмат, кичикка иззат қоидаси мавжуд. Шу боис миллатимизда ўзидан катталарга ҳурмат алоҳида махсус тарбия ҳисобланади. “Ота рози худо рози, она рози пайғамбар рози“ деган ибора ёшларимиз онгига такрор-такрор сингдиришга ҳаракат қилинади. Отабекнинг „ота-оналарнинг ўз фарзандлари устидан қилган ишлари номақбул бўлмас“, деган жавоби унинг одобли ва мақбул фарзанд бўлиб тарбияланганлигининг исботидир.

Асар муаллифи битта жумла билан Отабекнинг ризолигини, унинг ички ҳис-туйғуларини, сўнгсиз ҳолатини ўта моҳирлик билан тасвирлаган. Ўзбек тилидаги „жонсиз ҳайкалдай“ компаратив Фбнинг немис тилидаги муқобил вариантини топиб, таржиманинг тўлақонлигини таъминлай олган, яъни „gefühllos wie ein Stück Holz werden“. “Жонсиз қотиб қолиш ўзбекларда „ҳайкал“га қиёс қилинса, немисларда „тараша“га қиёс қилинади.

Қутидорнинг ташқарисиға эр меҳмонлар, ичкарасига хотин меҳмонлар тўлғанлар, улар қуюқ, суюқ ошлар, ҳолва, нишолда билан

иззатланадилар. Ташқарида бир кўша созандалар дутор, танбур, ғижжак, рубоб, най амсоли созлар билан дунёга жон суви сепиб шаҳарнинг машхур ҳофизлари ашула айтадилар. Тўй жуда ҳам руҳлик... (3:51)

Таржимаси:

Im Hause des Kutidors hielt man fröhlich Tafel. Ohne Unteraß klangen Dutors, Schelentrommeln, Gidshaks, Rubobs, Nais und Sose über den Hof der Männerseite. Die besten Sänger erfreuten die Gäste. Nicht weniger fröhlich ging es Itschkari zu, wo die Frauen feierten. Hof und Gemächter füllend, waren ihrer heute fast soviel wie Sand in der Wüste. Die einen hatten es sich auf dem Hofe bequem gemacht und aßen Pilaw, Halwa und Sonstige Leckereien (31:44)

Халқимиз ислом динига эътиқод қила бошлагандан сўнг миллий урф-одатларимиз таркиби ҳам ўзгара бошлади. Аёллар ичкарида, эркаклар эса ташқари ҳовлида бўлиши таомилга кирди. Қадимда ҳовлилар икки қисмдан яъни ташқари ҳамда ичкари қисмдан иборат бўлишган. Натижада тўйлар маросимлар алоҳида-алоҳида ўтказиладиган бўлди. Ҳозирги кунда ҳам мана шу одат (масалан: Ургут туманининг Хус қишлоғида) сақланиб қолган.

Агар биз таржимага назар ташлайдиган бўлсак мана шу ўзбекона урф-одатимиз тўлиғича акс этмаганлигини кўришимиз мумкин. Таржима бадий таржима эмас, тасвирий таржимага айланиб қолган. Натижада “Schelentrommeln“, “Sose“, “Männerseite“, “Hof und Gemächter füllend, waren ihren hente fast soviel wie Sand in der Wüste“, “Leckereien“ каби сўз ва сўз бирикмаларини ўзидан қўшган.

Биз ўзимизнинг таржимамизни сизнинг ҳукмингизга ҳавола этмоқчимиз. “Im Außenhof von Kutidor waren die Männergäste und im Innenhof nur Frauen und Kinder. Sie aßen Suppen, Palaw, Halwa, Nischolda. Draußen sangen die besten Hofisen der Stadt spielend auf Dutar Tanbur, Gishshak, Rubob, Nai und Sosen schöne Lieder. Überall herrschten, Jubel und Heiterkeit.

Кумуш уялиб зўрғағина салом берди ва Юсуфбек Хожининг яқининга келиб бўйин эгди. Ҳожи қўли билан Кумушнинг элкасига қоқиб суйди ва Кумушнинг манглайиға тегизиб олған ўз қўлини ўпди.

-Бизнинг Марғилонда ҳам шундай келинимиз бор экан-ку, биз билмай юрган эканмиз-да,- еб теварагига қараб кулинди ва қўлини дуоға очди.- Бизни шунчалик сийлаб келибсизлар, бу яхшиликларингиз биздан қайтмаса, худодан қайтсин.Оллоҳ таолло ёшларға тинч ва баракатлик умр берсин. Илоҳим тақаббул дуо...(3:312)

Таржимаси:

Vor Verlegenheit brachte Kumusch kaum ihr „Salam“neraus, sie sing zum Hadschi und verneigte sie tief. Dieser streichelte ihr liebevoll Schulter und Stirn und führte dann seine Hand an die Lippen. „So schön also ist unsere Schwiegertochter aus Margelan, und wir haben es nicht gewußt“, sagte er lächelnd, blickte in die Runde und breitete die Arme zum Segen aus. Ihr habt uns die Ehre erwiesen, von weit her zu uns zu kommen, so möge den Gott, wenn wir es nicht vermögen Euch Eure Güte vergelten! Allah erhöre unser Gebet“.

(31:287)

Юсуфбек Ҳожи Кумушни кўриши билан унинг бениҳоя гўзаллигига беихтиёр тан бериб ҳайратда қолади. Аммо қайноталарнинг ўз келинларига кўрсатилувчи ўзига хос муносабатлари асосида миллий одоб доирасидан чиқмаган ҳолда ва айни вақтида ички ҳайратини „шундай келинимиз бор экан-ку, билмай юрган эканмиз-да“, дея ифодалайди. Таъкидлаш жоизки, Юсуфбек Хожининг ана шу гапида Отабекни иккинчи марта мажбуран уйлантириб кўйганидан афсусланиш ва ўкинч сезилади. Бу ҳолат Ўзбек ойимда ҳам Кумушни кўриши биланоқ яққол намоён бўлади. Ёзувчи бу ҳолатни шундай тасвирлайди.“Ўзбек ойим уни маҳкам сиқиб қучоқлаб олган, юзидан шап-шап ўпиб айланиб, ўргилар ва тикилиб-тикилиб нима учундир йиғлар эди...”

Аслиятдаги мана шу ўзига хос миллий одатларимиз қисман бўлсада таржима тилида ўз аксини топган. Бу албатта мутаржимнинг ўта синчковлиги ва қобилиятидан далолат беради. Лекин шунга қарамасдан баъзи сўзларни таржимада ноўрин ишлатган демоқчимиз. Масалан: немис тилидаги „Verlegenheit“ оғир ахволда деган маънони беради. Тўғри Кумуш ҳам қайнотасининг олдида (у биринчи бор учрашяпти) ўзини жуда ноқулай ҳис этади. Шу боис у уялганидан базўр салом беради. Бизнингча, „Vor Verlegenheit“ ўрнида „ Vor Schön“ деб ўгирилса маъқул бўлар эди. Худди шунингдек „streicheln “ феълени олайлик. Бу феъл ўзбек тилидаги „силаб-сийпаламоқ, эркалатмоқ каби маъноларда қўлланилади. „Элкасига қоқиб суйди, манглайига тегизиб олган“ кабиларнинг айнан маъносини бермасада, умумий планда мутаржим ҳам ютуққа эришган. „Und führte dann seine Hand and die Lippen“ -, кейин у қўлларини лабларига текизди“ (таъкид бизники –П.Д.). Савол туғилиши мумкин „кимнинг лабларига?! Аслиятда Ҳожи ўз қўлини ўпади. Демак ушбу гап “und führte dann seine Hand an seine Lippen“ деб ўгирилиши лозим. Шундагина биз адекват таржимага эришишимиз мумкин.

Кумуш ариқ бўйидан бир ўринни кўзлади-да сакраб нариги юзига ўтди ва чўнқайди. Унинг кўзлари мулойимгина сув устида оғдилар. Ариқнинг мусаффо тиниқ суви ёвошгина оқиб келар, Кумушбибининг қаршисиға етганда гўёки, унинг таъзими учун секингина бир чарх уриб кўяр, ўз устида ўлтирган соҳиранинг сихрига мусаххар бўлғон каби тағи бир наштаргоҳ доирада айлангач, оҳистагина кўприк остиға оқиб кетар эди. Ариқ сувининг ниҳоятсиз бу ҳаракатини узоқ кўздан кечириб ўлтурғач, қўл узатиб сувдан олди ва юзини ювди. Унинг юзини ўпиб тушкан сув томчилари билан ариқ ҳаракатга келиб чайқалди, гўёки сув ичида бир фитна юз берган эди... Иккинчи, учинчи қайталаб юз ювишда бу фитна тағи ҳам кучайди...(3:31-33)

Таржимаси:

Sie sprang auf die andere Seite und hockte sich nieder. Ihr zärtlicher Blick ruhte starr auf dem still dahinströmenden Wasser, das hier einen kleinen Kveis beschrieb und ein paar Meter weiter, vom Blick der jungen Fee gleichsam verzaubert, wirbelnd unter der Brücke verschwand. Mit der hohlen Hand schöpfte das Mädchen Wasser und wusch sich das Gesicht. Die niederfallenden Tropfen schienen das Wasser auf dem Grund in Aufruhr zu bringen. (31:26)

Кумушнинг нақадар гўзаллиги муаллиф томонидан чиройли тасвирланган. Ҳаттоки табиат, ариқда оқаётган сув ҳам ошиқу беқарор. Кумушнинг нигоҳи тушиши биланоқ ариқдаги сув ҳам беихтиёр жилваланади, ўзига хос ҳис-ҳаяжонга берилиб, тўлқинланиб жўшиб оқа бошлайди. Кумуш юзини, кўлларини юваётганда сув гўё унинг майин юзларидан ўпич олгандек завқланиб, дурдек ариққа тушиб шўх-шодон кўприк томон маст ҳолатда оқиб кетади.

Биз аслиятни таржима билан қиёс қилиш жараёнида мутаржим муаллиф мақсадини, унинг тасвирий маҳоратини, Кумушнинг ўзига хос гўзаллигини акс эттиришга ҳаракат қилган. Лекин муаллиф айтмоқчи бўлган баъзи деталлар тушириб қолдирилган. Натижада таржима анча қисқа бўлиб, таржиманинг тўлақонли вариантини яратишнинг имкони бўлмаган.

Хулоса қилиб айтганимизда мутаржим ниҳоятда мураккаб асарга кўл урган. Чунки А.Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романининг ибтидосидан инъикосига қадар ўта миллийдир. Миллий менталитетни таржима тилида қайта тиклаш жуда мураккаб. Барча олимлар бу ҳолни “таржимада таржима қила олмаслик” дейишади. Нима бўлганда ҳам таржиманинг маҳоратига қойил қолмасдан иложимиз йўқ. Гёте айтганидек “таржиманинг қанчалик кўп қусурлари бўлишидан қатъий назар, таржима қилсак ҳам, таржима қилинмас ҳам – буни катта омад ва бахт” деб билмоғимиз лозим.

1.4. Реалиялар таржимаси

Бадиий асарларда миллий колоритни акс эттириш муаммоси кўплаб ёзувчилар, танқидчилар ва адабиётшуносларни қизиқтириб келган. Таниқли рус шоири А.С.Пушкин бу борада шундай деди: "Есть образ мыслей и чувствований, есть тьма обычев, поверий, привичек принадлежавших исключительно какому-нибудь народу". У сўзма-сўз таржимага бутунлай қарши эди. "Сўзма-сўз таржима ҳеч қачон тўлақонли бўлмайди. Ҳар бир тилнинг ўзига хос ибораси, ўзининг шаклий ифодалари, ўзининг шаклий риторик фигуралари мавжуд бўлиб, уларга таржима тилида муқобил вариантини топиш мушкул". (40)

Таниқли таржимашунос А.Федоров бу борада шундай дейди:

"А.С.Пушкин ўзида аслиятнинг миллий бадиийлигини сақлай оладиган таржимани тан олади".(62)

Н.В. Гоголь А.С.Пушкиннинг фикрини давом эттириб, шундай дейди: "Истинная национальность состоит не в описании сарафана, но в самом духе народа. Поэт даже может быть и тогда национален, когда описывает совершенно сторонний мир, но смотрит на него глазами своей национальной стихии, глазами своего народа, когда чувствует и говорит так, что соотечественникам его кажется, будто это чувствуй и говорят они сами ."(51)

В.Г.Беллинский таржиманинг вазифасини аниқлаб аслиятнинг ўзига хос хусусиятларини тўлиғича сақлаб қолишни талаб қилади.(429)

Бу масалага Н.Г.Чернишевский ҳам катта эътибор беради.

Шундай қилиб, А.С.Пушкин, Гоголь, Белинский, Добролюбов, Чернишевскийларнинг фикрича миллий дунёқарашни ва фикрлашни, яъни миллий колоритни бадиий таржимада акс эттириш бадиий таржима амалиётидаги энг муҳим масалалардан ҳисобланади.

Реалияларни бадиий таржимада акс эттириш масаласига жуда кўплаб олимлар мурожаат қилишган. Бу тўғрида Л.Н.Соболев шундай дейди

“Слово из национального быта, которых нет в других языках, поэтому что нет этих предметов и явлений в других странах “. (22:51) Бу фикрни Вл. Россельс, А.В. Федоров, Ғ.Т.Саломов, Р.Файзуллаевлар ҳам қўллаб - қувватлашди. Биз ҳам ана шу фикрга қўшилган холда реалиялар бошқа тилда эквиваленти бўлмаган, таржима қилиб бўлмайдиган миллий ходисадир.

Реалиялар халқ тилида яратилган бўлиб, ўша халқнинг турмуш тарзини, урф-одатини, маданиятини, географик ўрнини, тарихийлигини ифода этади. Шу боис реалия бошқа тилларга таржима қилинмайди. У фақат ўзлаштирилади ва ҳар бир реалияга изоҳ берилади. Реалиянинг доимийлиги у яратилган халқнинг ривожланишига боғлиқ. Масалан “элликбоши“ „юзбоши“ ,“мингбоши“, “қурбоши“ каби сўзлар ҳозирги кунда тилимизда қўлланилмайди. Улар ўз мазмуни билан халқ лексикаси тасарруфидан чиқиб кетган. Улар маълум бир даврни ифодалашда бадий адабиётда қўлланилиб, тарихий сўзлар деб ҳам аталади. “Кишлак“, “аул“, “плов“, “шашлык“, “кумыс“, “чапан“, “тун“ каби реалиялар ҳозирги кунда бадий адабиётда ҳам ўзбек халқининг кундалик ҳаётида ҳам қўлланилади. Ҳар қандай бадий асар маълум бир миллатнинг ўзига хос психологиясини, характерини, турмуш тарзини, урф-одатларини ўзида акс эттиради. Миллийлик асосан географик номлар, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, исм, фамилия ва мақолларда, миллий кийим, мусиқа асбобларида, озиқ-овқатда, ўлчовлар birlikларида яққол кўринади. Таниқли булғор таржимашунослари С.Влахов ва С.Флоринлар реалияларни таржима тилида қайта яратиш масаласини кўриб чиқиб, уларни асосан тўрт гуруҳга ажратадилар:

- 1.Географик ва этнографик номлар;
- 2.Фолклор ва мифологик тушунчалар;
- 3.Маиший сўз ва иборалар;
- 4.Ижтимоий ва тарихий сўзлар.(456)

Ҳозирги кундаги нутқимизда қўлланмайдиган тарихий сўзлар, яъни тарихий реалиялар маълум бир даврда яшаган халқнинг тарихи билан боғлиқ бўлганлиги сабабли мутаржимга катта масъулият юклайди. А.В.Федоров ўзининг „Таржима назариясига кириш“ номли асарида реалиялар таржимасининг учта усули ҳақида фикр юритади. Шулардан биринчи ва учинчи усул анча қулай деб ўйлаймиз.

Биринчи усул - бу транслитерация („транс“ лотинча сўз бўлиб „орқали“ ва „литера“ - „ҳарф“ маъноларида ишлатилади, яъни ҳарф орқали ифода этиш демакдир). Бу усул таржима тилида муқобил варианты бўлмаган ҳолда ишлатилади. Масалан, ўзбек тилидан немис тилига таржима қилганда кўп учрайди. Масалан: „палов“, „сомса“, „паранжи“, „чопон“, „ковуш“ ва ҳоказолар.

Маълумки транслитерация қилинган реалиялар ҳар доим ҳам аслиятни билмаганлар учун тушунарсиздир. Шу сабаб транслитерация қилинган реалияларга изоҳ берилиши шарт. Масалан: Абдулла Қодирийнинг немис таржимони Арно Шпехт «Ўтган кунлар»ни таржима қилишда юқоридаги усулдан фойдаланган ва романнинг охирида барча реалияларнинг изоҳини берган (Kowusch-lederner Strassenschuk; Kischlak-Dorf; Siedlung in Mittelasien; Kulokschin-Mütremitt Ohrenhlappen; Kùmghon-Kufterkanne; Kumys-gegoßenes Tutenmilch u.s.w)

Ҳар доим ҳам транслитерация қўл келавермайди. Баъзи ҳолларда транскрипцияга мурожаат қилишга тўғри келади. Хусусан, „ўзбек-француз“, „француз-ўзбек“, „инглиз-ўзбек“ ёки „ўзбек-инглиз“ тилидаги реалияларни таржима қилишда транскрипция анча қулай. Мана шу масала юзасидан проф. И.К.Мирзаев ва А.М.Нарзикуловларнинг транслитерация ва транскрипция ҳақидаги баъзи бир мулоҳазаларини келтиришни маъқул топдик.

Бадий таржимага бағишланган назарий амалий ишларда айрим мунозарали масалалар бор. Шулардан бири ва, бизнингча асосийси,

транслитерация ва транскрипция масаласи ҳисобланади. Зотан, таржима илми билан шуғулланаётган мунаққидлар ўртасида бошқа тилдаги специфик сўз ва ибораларни ағдараётганда транслитерациядан фойдаланиш керакми ёки транскрипциядан, деган альтернатив масалада ҳанузгача ягона фикрнинг йўқлиги ҳам бу муаммонинг ҳал этилмаганлигидан далолат беради.

Баъзи олимлар, жумладан, П.Табахъян, Т.А.Тучкова ва О.В.Крыцкая, Ю.А.Сушков, А.С.Эрмагамбетова ва бошқалар таржимада кўпроқ транслитерациядан фойдаланиш керак деган ғояни олға сурадилар. “Транслитерациянинг моҳияти, - деб ёзади Ю.А.Сушков қозоқ тилидан француз тилига қилинган таржималар ҳақида сўз юритар экан, - қозоқча сўзларнинг оҳангини француз тили ҳарфлари билан беришдан иборат“ (I .103). Маълумки, транслитерация деганда таржима қилинаётган тилдаги сўз ва ибораларнинг талаффузи эмас, балки шу сўзларнинг ҳарфма-ҳарф берилиши назарда тутилади.(II. 479)

Транслитерацияни инглиз тили миллий колорити ва специфик тушунчаларини ифодалайдиган сўз ва ибораларни ўзбек тилига ағдаришнинг бирдан-бир усули деб қаралиши ҳам таржиманинг асл мақсадига мувофиқ келмайди.(III)

Юқорида фикр ва мулоҳазалари келтирилган таржимашунос мунаққидларимиз, бизнингча, икки муҳим омилни ҳисобга олмаганга ўхшайдилар. Шулардан бири, қандай тилдан қайси тилга таржима қилинаётганлиги бўлса, иккинчиси, мазмун ва моҳияти билан тамомила бир-биридан фарқ қиладиган транслитерация ва транскрипция тушунчаларининг таржима усули сифатидаги ролини атрофлича анализ қилиб билмаганликларидадир.

Бир қатор таржимашунос олимлар: В.Н.Комиссаров, Я.И.Рецкер, В.И.Тархов, шунингдек болгариялик С.Влахов ва С.Флорин, шу сатрлар муаллифлари ва бошқалар таржима тилида муқобил вариантлари бўлмаган

бошқа тилларга хос сўз ва ибораларни, киши ва географик жойларнинг номларини таржима қилишда транскрипция приёmidан фойдаланишни афзал кўрадилар. Уларнинг фикрича, узоқ йиллар мобайнида таржима усули сифатида амалда фойдаланилиб келинган транслитерация афзаллик хусусиятларини йўқотди, чунки, инглиз тилидаги номлар ўз ватанларидагидан бошқача талаффуз қилина бошладилар, натижада инглизларнинг ўзлари ҳам Вильднинг машҳур инглиз ёзувчиси Уайльд эканлигини тан олмаслик даражасига етдилар (IV). Бунга қўшимча қилиб шуни айтиш мумкинки, Мопассаннинг исми –Ги рус тилига транслитерация ёрдамида берилганлиги туфайли узоқ вақт рус ва бошқа тилларда нотўғри „Гум“ деб талаффуз қилинди.

Таржимада транслитерациядан фойдаланиш керакми транскрипциядан, деган альтернатив масалани ҳал қилиш учун, бизнингча, асл нусха тилининг хусусиятларига, яъни фонетик талаффуз системасига мурожаат қилиш керак.(213).

Агар оригинал тилнинг орфографияси (масалан , ўзбек ва немис тиллари) ўзининг товуш системасига мос келса, транслитерациядан фойдаланган маъқул. Аксинча, асл нусха тили(жумладан, инглиз, француз ва шунга ўхшаш тиллар) орфографияси талаффузидан кучли фарқ қилса, таржимада оригинал руҳини сақлаб қолишда транскрипция кўл келади. Реалистик бадий таржима принципи ҳам таржима тилида муқобил вариантлари бўлмаган чет тили сўз ва ибораларини, ўша тилларда қандай талаффуз қилинса, шундайлигича беришни тақозо этади.(VI. 190).

Тўғри, бир тилдаги специфик сўз ва ибораларни, киши исми ва фамилиясини, шунингдек, жойларнинг номини бошқа тилга тўла аниқлик билан бериш мумкин. Бунга баъзан тиллардаги объектив қонуниятлар ҳам тўсқинлик қилади. Бироқ таржима тилнинг барча имкониятлари ҳисобга олинса, улар излаб топилса ва таржимон билвосита тил гипнозларидан холи бўлса, транскрипция таржима усули сифатида катта имкониятлар

яратиш шубҳасиз. Фикримизнинг исботи учун француз ва ўзбек тилларини қиёслаб кўрайлик. Француз тилидаги баъзи бир товушлар (бурун товушлари ва бошқалар) ўзбек тилида йўқ. Табиийки бу товушларни тилимизга ағдариш қатор қийинчиликлар туғдиради. Бирок транскрипциядан ўринли ва сурункали фойдаланиш, профессор В.Г.Гак айтганидек, таржима тили графикасида оригинал тил товушларини таржима қилиш принципларини такомиллаштириб боради.

Ўзбек тили товуш системаси, бошқа қардош бўлмаган тиллардан фарқли ўлароқ, катта имкониятларга (масалан, у(уй сўзидаги), у, и, х товушлари) эга. Тилимизнинг бу бойликларидан ўринли фойдаланиш ва янги имкониятларни излаб топиш мутаржим ва мунаққидлар зиммасига қўшимча масъулиятлар юклайди ва айни вақтда асл нусха руҳини, унинг миллий колоритини таржимада янада тўлароқ акс эттиради.

Бу соҳадаги бизнинг баъзи бир изланишларимиз юқоридаги фикр ва мулоҳазаларнинг баркамоллигидан далолат беради.

•Кийим-кечак, поябзал, бош кийим ва тақинчоқларни таржимада бериш.

Миллий кийим-кечак, бош кийим, поябзал ва тақинчоқларни таржима тилида қайта яратиш анча мушкул. Айниқса бир оилага мансуб бўлмаган тилларга таржима қилишда бу масала янада мураккаблашади.

Киши йўқликка қаноат ҳосил этиб, маҳсичан оёғини оҳиста қўйиб Отабек хужрасининг ёнида тўхтади, саройни яна қараб чикди.(3:23)

Таржимаси:

Nach dem er sich vergewissert hatte, daß niemand in der Nähe war, näherte er sich auf leisen Sohlen Otabeks Tür und spähte noch einmal nach allen Seiten. (31:19)

Таржимада аслиятдаги „маҳси“ реалияси „тагчармга, тагликка“ айланиб қолган. Натижада немис ўқувчиси „маҳси“ махсус оёқ кийимлик эканлигини тушунмасдан қолади.

Ганчанинг икки биқинида икки хотин: булардан биттаси ичидан атлас кўйлак, устидан одми хон атлас гулли кийган, бошига оқ даканани хом ташлаган, ўттуз беш ёшлар чамалиқ, гўзал, хушбичим бир хотин.(29)

Маълумки, ўзбек тилидаги гап тузилиши немис тилидаги гап тузилишидан фарқ қилганлиги сабабли, таржимада сўз ва иборалар ўрни алмаштирилган, реалиялар тўғри транслитерация қилинган. Нима сабабдандир Офтоб оғимнинг ёши таржимада ўз аксини топган эмас.

Юқорида таъкидлаганимиздек транслитерация миллий кийим – кечак номларини таржимада акс эттиришда энг қулай воситалардан бири ҳисобланади. Арно Шпехт бу воситадан унумли фойдаланган. Аммо лекин ўзбек тилига мос бўлмаган реалиялар ва уларнинг изохлари ҳам учраб туради. Масалан “ Tjufeteka(gestichte runde Mütze) Itschigen (weiche Lederstiefel ohne feste Sohle).

Кўриб турганингиздек, рус таржимони айби билан “дўппи”- “тубетейкага”, “ махси” эса ичига ёки “хожи” сўзи “ходжа” га айланиб кетган ва бу хатоларни немис таржимони ҳам такрорлаган. Таржимон ўзбек тилини билганда балким ушбу хатога йўл қўймаган бўлар эдими?!

Муסיқа асбобларини таржимада акс эттириш. Дунёда муסיқа асбобларининг тури жуда кўп. Ҳар бир миллат ва элатнинг ўзларининг миллий муסיқа асбоблари бўлиб, улар ташқи кўринишдан оҳангидан бошқа муסיқа асбобидан фарқ қилади. Немис таржимони Арно Шпехт ҳам Абдулла Қодирийнинг “Ўтган кунлар“ романини таржима қилиш жараёнида муסיқа асбобларининг транслитерация йўли билан ўчириб, ҳар бир муסיқа асбобига изох берган.

Масалан:

Ташқарида бир қўша савдогарлар дутор, танбур, ғижжак, рубоб, най ва амсоли созлар билан дунёга жон суви сепиб шаҳарнинг машҳур ҳофизлари ашула айтиб ўтирадилар (51)

Таржимаси:

Ohne Unterlaß klangen Dutars, Schellentrommeln, Gishaks, Rubobs, Nais und Sose über den Hof der Mämmersseite . Die besten Sānger erfeuten du Säste. (31:44)

Таржимон барча мусиқа асбобларини таржима тилида қайта яратишга ҳаракат қилган. Рус таржимонининг хатоси туфайли “ғижжак” мусиқа асбобини “Gidshak” деб ўгирган. Нима сабабдандир “танбур”, “доира” га айланиб қолган. Чунки “доира” яъни ” Schellentrommel” аслиятда йўқ. . “Gidshak”, “Tanbur “ сўзлари таржимада бўлиши лозим эди.

Абдулла Қодирийнинг макон ва замонни ифодаловчи жуда кўплаб реалиялар, хусусан, исм-фамилиялар, мақоллар, лавозимлар учрайди. Бизнинг назаримизда моҳир таржимон Арно Шпехт ана шу мураккаб масалани еча олган. Ҳар бир реалияга изоҳ топишга ҳаракат қилган.

Тўғри, юқорида айтганимиздек Арно Шпехтнинг барча фикрларига қўшилиб бўлмайди.

Масалан:

паранжига шундай изоҳ беради “ аёллар юзини ёпиб турадиган узун пальто”. Паранжи пальто эмас, балки ёпинчикдир.

Романда персонажларнинг мансабини, мартабасини, касбини, лақабини ифодаловчи жуда кўплаб реалиялар учрайди. Мисол тариқасида “ Юсуфбек Ҳожи “, “Зиё шоҳичи “, “Мирзакарим кутидор”, “ Акрам ҳожи “, “Азиз бачча”, “Мусулмон чўлок” , “Офтоб ойим”, “Ўзбек ойим“, “Ойша биби”, “Кумушбиби“, “Қўрбоши”, “Қушбеги“, “Сулаймон ҳудайчи“, “ Ганибек юзбоши”, “ Ясовулбоши “, “Райимбек додхоҳ” ва бошқалар. Айрим камчиликларни ҳисобга олмасак, Арно Шпехт романдаги барча реалияларнинг тўлақонли вариантларини ярата олган. Деярли барча реалиялар транслитерация усули орқали амалга оширилган. Ҳар бир реалияга изоҳ амалга оширилган. Ҳар бир реалияга изоҳ берилган. Бу албатта роман мазмунини, унинг миллий ўзига хослигини идрок этишда ёрдам бериши шубҳасиздир.

1.5. Биринчи боб бўйича хулосалар

1. Таржимада ҳам ўзбекона урф-одатимиз ўз аксини топган. Бу албатта мутаржимнинг ютуғи. Лекин нима сабабдандир аслиятдаги “Сутчойдан сўнг кумфонда чой келди” деган гап таржимада тушириб қолдирилган. “Es ist schön, ohrenwert und erfreulich für eine junge Frau, den Teestehend zu reichen“ гапини ўқиган немис ўқувчиси “ ҳамма ёш аёллар ўрнидан туриб чой берар экан-да” деган фикрга бориши мумкин. Шунинг учун “junge Frau” ўрнига “junge Braut” ёки “Schwiegertochter” деб ўгирилса маъқул бўлар эди. Аслиятдаги “пиёла” реалияси немис тилига “die Schale” деб берилган.

Натижада ўзбекча “пиёла” реалияси таржимада “чашка”га айланиб кетган ва миллийликка путур етказилган;

2. Маълумки ўзбекларда каттага ҳурмат кичикка иззат қоидаси мавжуд. Шу боис миллатимизда ўзидан катталарга ҳурмат алоҳида махсус тарбия ҳисобланади. “Ота рози худо рози, она рози пайғамбар рози” деган нақл ёшларимиз онгига қайта – қайта сингдиришга ҳаракат қилинади. Асар муаллифи битта жумла билан Отабекнинг ризолигини, унинг ички ҳис-туйғуларини, сўнгсиз ҳолатини ўта моҳирлик билан тасвирлаган. Мана шу ҳолат таржима тилига ҳам моҳирлик билан ўгирилган. Ўзбек тилидаги “жонсиз ҳайкалдай “ компаратив ФБнинг немис тилидаги муқобил вариантини топиб, таржиманинг тўлақонлигини таъминлай олган, яъни “Gefühllos wie ein Stück Holz werden“, “жонсиз қотиб қолиш” ибораси ўзбекларда “ ҳайкал”га қиёс қилинса, немисларда “ тараша”га қиёс қилинади;

3. Муҳтасар қилиб айтганимизда мутаржим ниҳоятда мураккаб асарга қўл урган. Чунки Абдулла Қодирийнинг ушбу асари бошидан охиригача ўта миллийдир. Миллий менталитетни таржима тилида қайта яратиш жуда мураккаб. Баъзи таржимашунос олимларимиз бу ҳолни “ таржимада таржима қилаолмаслик” дейишади. Нима бўлганда ҳам

таржимоннинг маҳоратига қойил қолмасдан иложимиз йўқ. Буюк Гёте айтмоқчи бўлганидек “таржимоннинг кўплаб қусурлари бўлишидан қатъий назар таржима қилсак ҳам, таржима қилмасак ҳам – буни катта омад ва бахт деб билмоғимиз зарур “ .

4. Реалиялар таржимаси таржимашуносликда алоҳида ўринни эгаллайди. Бизнинг назаримизда немис мутаржими транслитерация усулини кўллаб, тўғри иш тутган. Ҳар бир реалияга изоҳ берилиши асар мазмунига янада чуқур кириб боришга имкон берилган. Бу албатта таржимоннинг катта ютуғидир. Лекин Арно Шпехтнинг ҳамма изоҳларини ҳам тўғри деб бўлмайди. Масалан: паранжига шундай изоҳ берган: “ аёллар юзини ёпиб турадиган узун пальто”. Паранжи пальто эмас, балки ёпинчикдир. Реалиялар таржимасида ҳамма вақт ҳам транслитерация усули тўғри келмайди. Масалан, француз, инглиз тилларидан таржима қилганимизда “транскрипция” усулига мурожаат қилишимизга тўғри келади.

II. боб. Бадиий таржимада ФБ таржимаси

2.1. Мақол, матал ва идиомалар таржимаси

Бадиий таржимада мақол, матал ва идиоматик бирликлар хусусида талайгина тадқиқотлар мавжуд. Шу ўринда Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган фан арбоби, филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон таржимашунослик фанининг асосчиси Ғайбуллох ас-Салом, таржимашунослардан Р.Файзуллаева, Э.Нормуродов, Ғ.Махмудов, З. Мустафин, Н.Намозов, С.Жабборов ва бошқаларнинг номини алоҳида таъкидламоқчимиз. Юқорида зикр этилган тадқиқотчиларнинг илмий рисола ва мақолаларида мақол, матал ва идиоматик бирликларнинг ўзига хос хусусиятлари, миллий менталитети таржима қилинган усулида “ рус-ўзбек”, “ўзбек-немис”, “ инглиз –ўзбек”, “немис-ўзбек” тиллари мисолида тадқиқ этилган. Тўғри , Р. Файзуллаева ўзининг “Миллий колорит ва бадиий таржима “номли рисоласида Абдулла Қодирийнинг “ Ўтган

кунлар” романи мисолида ўзбек-немис тиллари тизимида тўхталган. Бизнинг мақсадимиз ана шу мавзуни янада бойитиш ва тўлиғича қамраб олишга ўз мақсадимизни қаратганмиз.

Маълумки, юқоридаги тадқиқотларнинг далолат беришича, мақоллар, маталлар ва идиоматик иборалар бадий асарларда миллий колоритни ифодаловчи энг мухим воситалардан бири ҳисобланади. Уларни шартли равишда икки гуруҳга ажратишимиз мумкин: нейтрал ва ўта миллий.

Ҳар қандай тилдаги мақол, матал ва идиоматик birlikларга айнан мос келадиган параллел вариантлари мавжуд бўлиши мумкин. Бу албатта халқларнинг ўзига хос универсаллигидан далолат беради. Масалан ўзбек тилидаги “Нимани эксанг, шуни ўрасан” мақолига рус тилидаги “ Что посеешь, то и пожнеш”, Немис тилидаги “ Wie die Saat, so die Ernte“ мақоли тўғри келади. Ёки бўлмаса ўзбек тилидаги “ Балиқ бошидан касийди” мақолига рус тилидаги “ Рыба тухнёт с головы “ немис тилидаги “Der Fisch fängt am Kopfe an zu stinken “ , инглиз тилидаги “ Fish begins to think at the head “ каби аналоглари мавжуд. Ҳаттоки образли компонентлари ҳам айнан бир-бирига мос. Ўзбек ва немис тиллари турли оилаларга мансуб бўлсада, бир-бирига мос бўлган кўплаб мақол, матал ва идиоматик ибораларни учратишимиз мумкин.

Масалан:

Ишламаган тишламас.

Wer nicht arbeitet, soll auch nicht essen.

Соғлиқ - туман бойлик.

Gesundheit ist der größte Reichtum.

Бировга чуқур қазисанг, ўзинг йиқиласан.
, fällt selbst hinein.

Wer andern eine Grube gräbt

Темирни иссиғида бос. Man soll das Eisen schieden, solange es heiß ist.

Қари келар ошга, ёш келар ишга. Die Alten zum Rat, die Jungen zur Tat.

Таниқли таржимашунос А.Я.Романскийнинг таъкидлашича, умумий универсал маънога эга бўлган мақол, матал ва идиоматик иборалар халқларнинг умумий маънавий ва моддий тараққиёти ва фикрлашларининг

ўзаро монандлиги натижасида юзага келади. Бу ҳақда устоз Ғайбуллох ас - Салом шундай дейди: “Жаҳондаги жами тилларда яратилган мақол, матал, ҳикматли сўз ва идиомалар йил фасллари, эҳтиёжгарлик, танаъзоларининг номлари, ота-она-бола, қайнона - келин муносабатлари, ер, коинот; қонуният ва тасодиф, миқдор ва сифат, қарама-қаршилик ва зиддият, шакл ва мазмун, ҳаракат ва тинчлик, тез ва секин, бирлашиш ва ажрашиш, тасдиқ ва инкор, тараққиёт ва таназзул; яхши ва ёмон, гул ва тикан, ўз ва ўзга, адолат ва зулм, уруш ва тинчлик, нур ва зулмат, эркинлик ва асорат, миннатдорлик ва ношукурлик, меҳмондўстлик ва хасислик, манманлик ва камтарлик; таълим ва тарбия, хулқ-атвор, тил ва сўз, тажриба ва ҳунар, донолик ва нодонлик, муҳаббат ва садоқат, мардлик ва жасорат, меҳнат ва меҳнатсеварлик, инсон ва инсонпарварлик ҳамда бошқа жуда кўп табиий, ижтимоий ва мантиқий нарса, ҳодиса ва тушунчаларни акс эттирадилар. Ҳар бир халқ уни бошқа халқлардан ажралиб турадиган ўзига хос белгилари билан бирга, умуминсоний хусусиятларга ҳам эга бўлади. Чунончи умуминсоний ахлоқ, умуминсоний фазилат, умуминсоний бурч ва умуминсоний мажбурият мавжуддир. Бу эса халқларнинг тилларида ҳам муштарак ҳодисалар ва ўхшашликлар бўлишига олиб келган.

Юқорида таъкидлаганимиздек, таржимашунос Р.Файзуллаева мақоллар таржимасини уч гуруҳга шартли равишда ажратиш мумкинлигини айтиб ўтган. Биз ҳам бу фикрни қўллаб - қувватлаймиз, чунки Абдулла Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романидаги барча мақоллар таржимасини уч гуруҳга ажратишимиз мумкин. Яъни:

- а) нейтраль – айнан мос мақоллар;
  - б) аналоги мавжуд мақоллар;
  - в) ўта миллий, яъни на мос на аналоги мавжуд;
- Буни тасвирий таржима орқали бериш мумкин.

Биринчи гуруҳга ”ишламаган тишламайди” “Wer nicht arbeitet, soll auch nicht essen”, ёки “Дўст кулфатда синалар”, ”Den Freund erkennt man in der Not” ва ҳоказолар.

Иккинчи гуруҳга шаклан ҳар хил, лекин мазмунан бир хил мақоллар киради. Масалан, ўзбек тилидаги “Тома-тома кўл бўлур ”мақолига немис тилидаги “Guessen machen Flüsse” аналогич тўғри келади. Ҳар иккала мақолда ёмғир “кўл”, “дарё”ларни яратилишида асос бўлиб келмоқда. Кўриб турганингиздек ҳар иккала мақола семантик нуқтаи назардан бир - бирига яқин. Аммо шаклан фарқ қилиб турибди. Ўзбек тилидаги “кўл” немис тилидаги “Fluß - дарё” деб берилаяпти.

Ўзбек тилидаги “Чўпон кўп бўлса, кўй ҳаром ўлар” руслардаги “У семи нянек дитя без глазу” немис тилида эса “Viele Köche verderben den Brei” ёки бир оилага мансуб бўлган қозоқ тилида “Қатин кўп болса, шумишни ит жалайди ” деган мақоллар семантик жиҳатдан битта маънони ифодалайди, ифода нуқтаи назаридан бир - биридан бутунлай фарқ қилади “чўпон-энага-ишпаз-қайин ”, ёки “ кўй –болалар –бутқа - шумиш ”. Бир-бирига аналог бўлган ўзбекча ва немисча мақолларни мисол тариқасида келтиришимиз мумкин:

Бош омон бўлса, дўппи топилар

Besser den Bart verlieren als den Kopt

Етти ўлчаб, бир кес.

Besser zweimal fragen, als einmal irgehen.

Қарзи борнинг тинчи йўқ.

Borgen macht sorgen

Ақл ёшда эмас, бошда

Nicht jeder, der einen Bart trägt, ist ein Philosoph.

Сабр қилсанг ғўрадан ҳолва битар

Wer aushält, bleibt Sieger.

Ўз уйим ўлан тўшагим.

Ost und West, daheim ist best.

Иштонсиз тиззаси йиртиққа кулар.

Ein Esel schimpft den anderen Langohr.

Шунга ўхшаш мақолларни таржима қилишда нафақат уларнинг мазмунига, балки миллий ўзига хослигига ҳам эътибор бериш лозим. Шу тилдаги мақолларнинг аксарияти ҳар бир халқнинг маънавий ҳаёти, турмуш тарзи, топонимикаси, табиати билан чамбарчас боғлиқ. Немис тилида “Besser zweimal fragen, als einmal irgehen ” деган мақол бор. Бу мақолнинг ўзбек тилида “Сўраган Маккани топар ” деган аналоги бор. Бу мақолни ўзбек тилидагиси билан алмаштириб бўлмайди. Чунки немис тилидаги ўзига хос миллийлик ўз аксини топмайди. Бу мақолни калька йўли билан таржима қилсак, ўзбек тили ҳам яна битта мақолга бойиши мумкин. ”Бир марта адашгандан, икки марта сўраган яхши ”.

Учинчи гуруҳга киритилган мақоллар анча мураккаб бўлиб, мутаржим мақолнинг образлигига, лўндалигига эътибор бериши лозим.

Ўзбек тилидаги “Тузини еб тузлиғига тупирма” мақолига мос бўлган эквивалент ёки аналог на рус тилида на немис тилида мавжуд. Масалан:

- Ўзингиз тўғриси сўзлатиб, тагин нега мендан хафа бўласиз, ойи!- деб муқобала бошлаган эди, Ўзбек ойим яна гуриллаб кетди:

- Бўлди, бўлди... тузунгни ичиб тузлиғинга тупирганни худой кўтарсин!- деди (ЎК.160)

-Сам же заставили меня говорить правду, а теперь обижаются! - попытался он возражать, но Узбек аим рассердилась еще больше.

-Довольно, довольно!- закричала она - Пусть бог накажет того, кто отведал хлеба-соли у человека, а потом наплевал на него. (4:189)

Ihr habt mich doch gezwungen, die Wahrheit zu fagen”, entegnete er. Das brachte sie noch mehr in Harnisch. ”Genug, genug”, schrie sie ihn an. ”Moege Gott denjenigen strafen, der die Hand bespeit, von der Salz und Brot empfangen hat!” (31:150)

Ҳар иккала таржимани аслият билан муқояса қилганимизда мутаржимнинг ижодий ёндошганликларини “Тузини еб тузлиғига тупирмоқ” мақолини сўзма-сўз таржима қилиб, ўз она тилларини яна бир мақол билан бойитган. Аммо мақолга хос бўлган қисқа ва лўндалик ўз аксини топган эмас, балки оддий гапга айланиб қолган.

- Гапирма, гапирма,- деди Ўзбек ойим, - бошида шу марғилонлик балосига ўзинг сабабчи бўлганмисан, ҳали ҳам ўшанинг томонини олиб сўзлайсан! Сандек соқоли узун, ақли қисқадан кенгаш сўраб ўлтирған мен ҳам ахмоқ!
(3.163)

-“Schweig!” rief Usbek-ojim.” Du selbst bist an allen schuld. Du hast dieses Unglück herauf-beschworen und stehst jetzt natürlich auf ihrer Seite! Und ich bitte dich noch um deinen Rat! Mit Recht heißt es: ”Langer Bart, kurzer Verstand ”(31:150)

Бу ерда ҳам мутаржим “ соқоли узун, ақли калта “ мақолини сўзма- сўз таржима қилиб, немис тилини яна битта мақол билан бойитган. Аммо матн мазмунини беришда бировз ғализликка йўл қўйган. Масалан, аслиятдаги “марғилонлик”, “ахмоқ” каби сўзлар таржимада ўз аксини топган эмас. “Сандек соқоли узун, ақли қисқадан кенгаш сўраб ўлтирған мен ҳам ахмоқ!” гапини “ Und ich bin Dummkopf, daß ich noch um deinen Rat bitte. Man sagt: ” Langer Bart, Kurzer Verstand“ деб ўтирилса, маъқул бўлар эди.

Маталлар таржимасининг тўртта услуби мавжуд:

Биринчи усул – муқобил вариантли таржима. Зайнаб Кумушга захар бергандан кейин, унинг аҳволини кўриб, кўрққанидан ранги мурдадек оқариб кетади. Бу холни муаллиф қуйидагича тасвирлайди.” Зайнаб югуриб уйга кирди. Туси мурдадек оқарган эди” (3:367). Ўзбек тилида бу

холни тасвирлаш учун “ Докадек оқарган “ деган матал ҳам бор. Муаллиф асардаги салбий образнинг ҳақиқий башарасини кўрсатиш мақсадида “ Мурдадек оқарган “ маталини қўллаган. Мутаржимлар ана шу стилистик воситани тўғри англаган холда таржима қилишган. “ Зайнаб выстала, бледная, как смерть “ (МД, 367). “Gleich darauf kam, blaß wie der Tod, Seinab ins Zimmer“ (31:345).

Иккинчи усул сўзма- сўз таржима. Бу услуб бўйича маталлар деярли учрамайди.

Учинчи усул - маталнинг умумий маъносини бериш. Бу услубга тааллуқли кўплаб маталларни учратдик. Мисол тариқасида баъзилари ҳақида тўхталмоқчимиз. Масалан:

“Қутидор тамоман тўнни тескари кийиб олган хотинига қараб бошини қашиб олди “. (3:146)

Таржимаси:

„Sich den Kopf kratzend, blickte der Kutidor wortlos auf seine Frau, die ganz ausser sich war“. (31:132)

Ҳеч ким айтмаган бўлса ҳам сиз ораға тушманг дейман, ўз оёғингизга ўзингиз болта қўйманг, дейди” (3: 146)

“Wenn er nicht davon spricht, dann besteht für Euch kein Anlaß, den mittelsmann zu spielen und selbst den Ast abzusägen, auf dem Ihr sitzt“ (3:133)

“Пичоқни ўзинга ур, оғримаса бошқага, деган гап бор,-деди жиддий вазиятда “. (3:146)

„Füge keinem anderen zu, was du selbst nicht erdulden willst“ erwiderte der Kutidor ernst“(31:133)

Мутаржим учала матални немис тилига таржима қилишда ижодий ёндошган ва ўзбекча маталнинг таржима тилида умумий маъносини беришга ва ҳатто учинчи маталнинг тўлақонли вариантини топишга имкон топган. Бу албатта мутаржимнинг ютуғидан далолат беради.

Хуллас фразеологик бирликларни таржима тилида қайта яратиш жуда мураккаб бўлиб, таржима қилинаётган мақол, матал ёхуд идиомалар аслият тили билан узвий боғлиқлиги ва шу тилнинг вакили – миллат тарихи , турмуш тарзи, урф-одати, маданияти, топонимикаси, ўзига хос бўлган миллий хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқлигидир. Мана шу ҳолат мутаржимни ўз ишига ўта масъулият билан ёндошишга, ҳар бир деталь устида бош қотиришга тўғри келади. Бунинг учун албатта аслият тилини ҳам она тилини ҳам мукамал билишлик тақозо этилади.

2.2. Иккинчи боб бўйича хулосалар

1. Ҳар қандай типдаги мақол, матал ва идиоматик бирликларга айнан мос келадиган параллел вариантлари мавжуд булиши мумкин. Бу албатта халкларнинг узига хос универсаллигидан далолат беради. Масалан, узбек тилидаги «Нимани эксанг, шуни урасан» мақолига рус тилидаги «Что

посеешь, то и пожнешь», немис тилидаги «Wie die Saat? So die Ernte» маколи тугри келади.

2. Таржимашунос Р.Файзуллаева уз таджикотларида мақоллар топилмасини шартли равишда уч гуруҳга булади:

- а) нейтраль – айнан мос мақоллар;
- б) аналогии мавжуд мақоллар;
- в) ўта миллий, яъни на мос на аналогии мавжуд;

Буни тасвирий таржима орқали бериш мумкин.

Биз ҳам Р.Файзуллаеванин фикрини маъқуллаймиз.

3. Хуллас, фразеологик бирликларни таржима тилида қайта яратиш жуда мураккаб булиб, таржимак қилинаётган мақол, матал ёхуд идиомалар аслият тили билан узвий боғлиқлиги ва шу тилнинг вақили- миллат тарихи, турмуш тарзи, урф-одати, маданияти, топонимикаси, узига хос миллий хусусиятлари билан ҳамбарчас боғлиқлигидир. Мана шу ҳолат мутаржимни уз ишига уша масъулият билан ёндашишига ҳар бир деталь устида бош қотиришига тугри келди. Бунинг учун албатта аслият тилини ҳам мукамал билишлик тақозо этади.

Хулоса

1. Таржимада ҳам ўзбекона урф-одатимиз ўз аксини топган. Бу албатта мутаржимнинг ютуғи. Лекин нима сабабдандир аслиятдаги “Сутчойдан сўнг кумфонда чой келди” деган гап таржимада тушириб қолдирилган. “Es ist schön, ohrenwert und erfreulich für eine junge Frau, den Teestehend zu reichen“ гапини ўқиган немис ўқувчиси “ ҳамма ёш аёллар ўрнидан туриб чой берар экан-да” деган фикрга бориши мумкин. Шунинг учун “junge Frau” ўрнига “junge Braut” ёки “Schwiegertochter” деб ўгирилса маъқул бўлар эди. Аслиятдаги “пиёла” реалияси немис тилига “die Schale” деб берилган.

Натижада ўзбекча “пиёла” реалияси таржимада “чашка”га айланиб кетган ва миллийликка путур етказилган;

2. Маълумки ўзбекларда каттага хурмат кичикка иззат қоидаси мавжуд. Шу боис миллатимизда ўзидан катталарга хурмат алохида махсус тарбия ҳисобланади. “Ота рози худо рози, она рози пайғамбар рози” деган нақл ёшларимиз онгига қайта – қайта сингдиришга ҳаракат қилинади. Асар муаллифи битта жумла билан Отабекнинг ризолигини, унинг ички ҳистуйғуларини, сўнгсиз ҳолатини ўта моҳирлик билан тасвирлаган. Мана шу ҳолат таржима тилига ҳам моҳирлик билан ўгирилган. Ўзбек тилидаги “жонсиз ҳайкалдай “ компаратив ФБнинг немис тилидаги муқобил вариантини топиб, таржиманинг тўлақонлигини таъминлай олган, яъни “Gefühllos wie ein Stück Holz werden“, “жонсиз қотиб қолиш” ибораси ўзбекларда “ ҳайкал”га қиёс қилинса, немисларда “ тараша”га қиёс қилинади;

3. Муҳтасар қилиб айтганимизда мутаржим ниҳоятда мураккаб асарга қўл урган. Чунки Абдулла Қодирийнинг ушбу асари бошидан охиригача ўта миллийдир. Миллий менталитетни таржима тилида қайта яратиш жуда мураккаб. Баъзи таржимашунос олимларимиз бу ҳолни “ таржимада

таржима қилаолмаслик” дейишади. Нима бўлганда ҳам таржимоннинг маҳоратига қойил қолмасдан иложимиз йўқ. Буюк Гёте айтмоқчи бўлганидек “таржимоннинг кўплаб қусурлари бўлишидан қатъий назар таржима қилсак ҳам, таржима қилмасак ҳам – буни катта омад ва бахт деб билмоғимиз зарур “ .

4. Реалиялар таржимаси таржимашуносликда алоҳида ўринни эгаллайди. Бизнинг назаримизда немис мутаржими транслитерация усулини кўллаб, тўғри иш тутган. Ҳар бир реалияга изоҳ берилиши асар мазмунига янада чуқур кириб боришга имкон берилган. Бу албатта таржимоннинг катта ютуғидир. Лекин Арно Шпехтнинг ҳамма изоҳларини ҳам тўғри деб бўлмайди. Масалан: паранжига шундай изоҳ берган: “ аёллар юзини ёпиб турадиган узун пальто”. Паранжи пальто эмас, балки ёпинчикдир. Реалиялар таржимасида ҳамма вақт ҳам транслитерация усули тўғри келмайди. Масалан, француз, инглиз тилларидан таржима қилганимизда “транскрипция” усулига мурожаат қилишимизга тўғри келади.

5. Ҳар қандай типдаги мақол, матал ва идиоматик бирликларга айнан мос келадиган параллел вариантлари мавжуд булиши мумкин. Бу албатта халқларнинг узига хос универсаллигидан далолат беради. Масалан, узбек тилидаги «Нимани эксанг, шуни урасан» мақолига рус тилидаги «Что посеешь, то и пожнешь», немис тилидаги «Wie die Saat? So die Ernte» мақоли тугри келади.

6. Таржимашунос Р.Файзуллаева уз тадқиқотларида мақоллар топилмасини шартли равишда уч гуруҳга булади:

- а) нейтраль – айнан мос мақоллар;
- б) аналоги мавжуд мақоллар;
- в) ўта миллий, яъни на мос на аналоги мавжуд;

Буни тасвирий таржима орқали бериш мумкин.

Биз ҳам Р.Файзуллаванин фикрини маъқуллаймиз.

7. Хуллас, фразеологик бирликларни таржима тилида қайта яратиш жуда мураккаб бўлиб, таржимак қилинаётган мақол, матал ёхуд идиомалар аслият тили билан узвий боғлиқлиги ва шу тилнинг вакили- миллат тарихи, турмуш тарзи, урф-одати, маданияти, топонимикаси, узига хос миллий хусусиятлари билан ҳамбарчас боғлиқлигидир. Мана шу ҳолат мутаржимни уз ишига уша масъулият билан ёндашишига ҳар бир деталь устида бош қотиришига тугри келди. Бунинг учун албатта аслият тилини ҳам мукамал билишлик тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. «Юксак маънавият - енгилмас куч».- Тошкент: 2008- 176 бет
2. Каримов И.А. «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора тадбирлари туғрисида»ги Қарори / Халк сўзи 11.12.2012,. 240-сон.
3. Абдулла Қодирий Ўткан кунлар; Меҳробдан чаён:Рўмонлар- Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1994-636 бет
4. Абдулла Кадыри. Мнувшие дни, Перю Л. Бать, В. Смирновой. – Ташкент: 1958.
5. Азиз Тўраев, Хасан Бекмуродов. “Ўткан кунлар” романида миллий менталитет талқини.- Фафур Гулом номидаги нашриёт – матба ижодий уйи, 2010. 52 бет.
6. Гачиладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи- М.: “Советский писатель”,- 1980-254 с.
7. Бадиий таржиманинг актуал масалалари. Тошкент: “Фан”, 1977- 228 бет.
8. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений. В 13 томах. Т. –М.,1952. – С. 51.
9. Ёкубов О. “Улуғбек хазинаси” Роман. –Т.: 1980-10 бет.
10. Левий И. Искусство перевода. –М.: “Прогресс” -1974 –с.93.
11. Каримов К. Диллардан дилларга. – Тошкент. Фафур Гулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти –1980. - 150 бет.
12. Nemischa – o’zbekcha maqol va matallar.- Toshkent: Mumtoz so’z, - 2013. - 127 bet.
13. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений. В 10 томах. Т. 7. М., - 1964. – С. 40.
14. Россельс Вл. Сколько весит слова. - М.: “Советский писатель”,- 1984. С. 130.
15. Nazarov P. Nemischa – o’zbekcha maqol va matallar.- Samarqand. – 2001.- 72-bet.

16. Роганова З.Е. Пособие по переводу немецкого на русский язык. –М.: 1961. -302 с.
17. Саломов Ф. Таржима назарияси асослари. Тошкент.: 1983, - 101 бет.
18. Саломов Ф. Таржима назариясига кириш. Тошкент.: Укитувчи. бет.
19. Саломов Ф. Тил ва таржима. Тошкент.: «Фан»1966. - 242 бет.
20. Саломов Ф. Рус тилидан мақол, матал ва идиомаларни таржима қилиш масаларига доир. Тошкент.: «Уз.- фан акад. нашр» 1961, - 162 бет.
21. Сиргей Влахов, Сидер Филорин. Непереводимое в переводе. М.: “Беждународные отношения”. – 1980. -352 с.
22. Соболев Л. Н.О. Переводе образа образом. –В сб.: Вопросы художественного перевода.- 1980. – 352 с.290.
23. Умархўжаев М.М. Назаров н.н. Немисча – русча – ўзбекча фразеологик луғат. – Тошкент: “Ўқитувчи”, - 1994 -160- бет.
24. Файзуллаева Р. Национальный колорит и художественный перевод. – Т.: “Фан”, 1979. – 112 с.
25. Таржима муаммолари. Мақолалар тўплами. Иккинчи китоб.- Тошкент. Ўқитувчи, 1991. -220 бет.
26. Таржима маданияти. – Тошкент: - 1982. -163бет.
27. Таржима санъати. Мақолалар тўплами. Тошкент. : Фафур .Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти 1973. – 303-б.
28. Graf A.E. 6000 Deutsche und russische Sprichwoerter. – Halle (Saale) – 1960. -294 S.
29. Таржима санъати. Мақолалар тўплами. Тошкент. : Фафур .Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти 1978 325 б.
30. Таржима санъати. Мақолалар тўплами. Тошкент. : Фафур .Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти 1976 310 б.
31. Kadiri A. Die Liebenden von Taschkent.- Berlin: 1968. – 356 S.
32. Ўзбек халқ мақоллари. – Т.: Адабиёт ва санъат нашри., 1989.-512 с.

33. Федров А.В. Основы общей теории перевода. – Москва: “Высшая школа”. – 1983. -303 с.
34. Якубов А. “Соокравище Улугбека”. Роман. –М.: “Советский писатель”.- 1976.- с.15.
35. Horst und Analies Beyer. Sprichwoerter – lexikon. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut. 1989. – 392 S.